

Finns fritids?

**En utvärdering av kvalitet
i fritidshem**

Finns fritids?

**En utvärdering av kvalitet
i fritidshem**

Rapporten kan beställas från:

Liber Distribution
Publikationstjänst
162 89 Stockholm
Tfn: 08-690 95 76
Fax: 08-690 95 50
E-post: skolverket.lds@liber.se

Beställningsnummer: 00:542

Skolverkets diarienummer: 1999: 2947

ISSN 1103-2421

ISRN SKOLV - R - - 186 - - SE

Utgiven av Skolverket, 106 20 Stockholm

www.skolverket.se

Formgivning och tryck: Lenanders Tryckeri AB, Kalmar 7588, 2000

Svanenmärkt trycksak Licensnummer 341 145

Förord

Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg ingår numera i utbildningssystemet. Utbildningsdepartementet har tagit över ansvaret för verksamheterna från socialdepartementet och bestämmelserna har överförts till skollagen. Sedan den 1 januari 1998 är Skolverket tillsynsmyndighet. Förändringarna markerar verksamheternas utbildningspolitiska betydelse och det pedagogiska innehållet har fått ökad tyngd. Förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg ska även vara utformade så att föräldrarna kan förvärsarbета eller studera.

Skolverket har haft i uppdrag från regeringen att belysa kvaliteten i förskolan och i fritidshemmen (regleringsbrev 1998-12-17). Ett utvärderingsprojekt har fokuserat verksamheten i förskolan (*Kvaliteten i förskolan, Pnr 103134*) och projektet bakom föreliggande rapport har belyst kvaliteten i fritidshemmen. Ytterligare ett tredje projekt berör skolbarnsomsorgen och studerar särskilt effekter av integrering mellan förskoleklass, skola och fritidshem (*Integrationen förskoleklass - grundskola, Fösk-projektet Pnr 103129*). De två förstnämnda studierna har avrapporterats i Skolverkets årsredovisning 2000 och den senare beräknas avslutas under år 2001.

I den nationella utvecklingsplanen för barnomsorg och skola (Skr. 1998/99:121 sid. 53) framgår att regeringen efterfrågar mer kunskap om hur kvaliteten i fritidshemmens verksamhet har påverkats bl.a. av besparingar och integrering mellan skola och fritidshem.

Denna rapport är produkten av ett fortsatt arbete med uppdraget att belysa kvaliteten i fritidshemmen. Rapporten vänder sig till verksamma inom skola och fritidshem och ska förhoppningsvis kunna bidra till ökade kunskaper om effekter av besparingar och integrering samt uppmuntra till diskussion därom. Rapporten har tagits fram av Anna Ahlm och Christian Lundahl. I projektgruppen ingick också undervisningsråden Titti Fredman, Sun-Joon Hwang och Eva Josefsson.

Mats Ekholm
Generaldirektör

Christian Lundahl
Projektledare

Conclusions

This evaluation has studied the effects on quality in Swedish recreation centres of budgetary cuts, integration with schools and the size and composition of groups. In the results section we have presented the viewpoints of staff, children and parents respectively. Quality at the recreation centres has been examined partly on the basis of the various players' own rationales and partly in relation to the National Agency for Education's general recommendations for recreation centres. When recreation centre staff have been given the opportunity to describe their programme objectives, two goals in particular have been emphasized. Firstly, that both children and parents should feel secure about their centre. Secondly, that the centre should be fun to attend, in that it offers the children a wide range of activities.

Staff, children and parents are in close agreement over these goals. The children clearly indicate that they feel secure with the staff, and this is almost unanimously confirmed by parents looking at the situation from their particular viewpoint. The children also say they enjoy attending the recreation centre, and the parents' view of the kind of activities the children should engage in there closely matches staff priorities in this respect. Staff and parents also agree that collaboration between recreation centres and schools is a step in the right direction. In their interviews, the children sometimes find it difficult to distinguish between the two, which might also be a sign that the two spheres have begun to merge. For the most part, staff, parents and children also agree on the problems to be found at recreation centres. These mainly involve the size of children's groups, staff ratios and the lack of suitable premises and surroundings.

This common view of the situation is in itself an expression of quality. The three parties involved are well matched in their interpretations of what is good and bad about recreation centre programmes.

It is also true to say, however, that parents and children are decidedly more satisfied with the quality of the centres than are the staff¹. Recreation centre staff express considerable frustration. They feel that things could be much better, that they ought to be able to provide the children with a wider range of activities and care at recreation centres than is the case. Oversized groups of children are seen as the principal constraint, along with the difficulty of inducing schools to meet recreation centres halfway when developing collaborative programmes. In the

light of this frustration among staff, it is worth considering what perceptions parents have of pedagogical activities at recreation centres and of the staff's care capacity. This is of particular interest in view of the fact that parents are so clearly satisfied with the programmes provided at recreation centres although they are fully aware of the inadequacies that exist. Parents, one might suppose, expect staff to strive for a high level of quality 'to the bitter end'. The children for their part are not sure what to expect. Rowdiness, screaming and overcrowding have become natural states.

If quality at recreation centres is then placed in relation to national requirements for recreation centre programmes there is no reason for anyone to be satisfied. It is of course a good thing if children have someone to go to when they are upset, or someone to see that they don't run off, hurt themselves or suffer some other mishap. Such aims, however, are self-evident. The general recommendations for Sweden's recreation centres presuppose much more than elementary care. Children are meant to learn something at the centres, not simply last through the day.

Under the proper conditions, recreation centres can provide children with the prerequisites for a good life. There, children learn a lot about human relations and the common values on which our society rests, and they are provided with a base on which to build a life of substance.

At most of the recreation centres we visited, conditions are not favourable in the above sense. The centres are only partially able to fulfil their task as defined in the general recommendations, and some are completely unable to do so. They are also finding it difficult to live up to the goals of equivalence in care provision.

The main reason for this is the size of children's groups. Groups are seldom appropriately sized in relation to staff and premises. Even if the recreation centres have development potential, e.g. as regards their collaboration with schools, it is undoubtedly the case that unless further resources are introduced in this sphere it will be impossible to raise quality levels to any appreciable extent.

¹ This phenomenon is also evident in the Karlsudd study: parents in general are more favourably disposed than staff to various developments, which could be taken to mean that parents find it more difficult to assess certain situations properly due to lack of insight.

Innehållsförteckning

BAKGRUND.....	9
<i>Fritidshemmet i siffror</i>	10
KVALITET I FRITIDSHEM	11
<i>Kvalitetsbegreppet</i>	11
AKTÖRSPERSPEKTIV	12
SYFTE	13
GENOMFÖRANDE	13
<i>Urval</i>	13
<i>Besök</i>	14
<i>Enkät</i>	14
<i>Kunskapsöversikt</i>	15
PERSONALPERSPEKTIV.....	16
FORSKNING UTIFRÅN PERSONALPERSPEKTIVET	16
RESULTAT FRÅN INTERVJUER OCH ENKÄTER	19
<i>Integrering fritidshem/skola</i>	19
<i>Mål för fritidshemsverksamheten</i>	20
<i>Förutsättningar att nå målen i fritidshemmens verksamhet</i>	25
<i>Uppföljning och utvärdering</i>	34
SAMMANFATTNING	35
BARNPERSPEKTIV	36
FORSKNING UTIFRÅN BARNPERSPEKTIVET	36
RESULTAT FRÅN INTERVJUER	36
<i>När man kommer till fritids</i>	36
<i>Aktiviteter</i>	37
<i>Tråkigt och roligt</i>	39
<i>Möjlighet till lugn och ro</i>	39
<i>När något inte är bra</i>	40
<i>Varför barnen går på fritids - enligt dem själva</i>	40
<i>Vad barnen ser att de har för möjlighet att påverka verksamheten</i>	40
SAMMANFATTNING	41
FÖRÄLDRAPERSPEKTIV	42
FORSKNING UR FÖRÄLDRAPERSPEKTIVET	42
RESULTAT FRÅN ENKÄTER.....	43
<i>Mål och verksamhet</i>	43
<i>Vad föräldrarna vill att fritidshemsverksamheten ska innehålla</i> <i>som inte tagits upp av personalen</i>	47
<i>Värdegrunden</i>	47
<i>Information</i>	48
<i>Föräldrarnas trivsel och föräldrarnas uppfattning om barnens trivsel</i>	48

<i>Barn i behov av särskilt stöd</i>	48
<i>Föräldrarnas uppfattning om förutsättningar och kvalitet</i>	49
<i>Samverkan med skolan</i>	50
SAMMANFATTNING	51
SLUTSATSER.....	52
DISKUSSION	54
<i>Det "ekonomiserade barnet" (och fritidshemmet)</i>	54
<i>Att se hela barnet</i>	56
<i>Barnperspektiv</i>	58
<i>Finns fritids?</i>	60
REFERENSER	63
BILAGOR.....	65

Bakgrund

Fritidshemmets uppgift har varierat över tid och i olika dokument. I det pedagogiska program som Socialstyrelsen gav ut i slutet av 1980-talet beskrevs fritidshemmets uppgift i termer av att vara ett komplement till hemmet och till barnets övriga sociala och kulturella miljö. I fritidshemmet skulle en god omsorg förenas med en pedagogisk verksamhet. Organisationen anpassades till familjernas behov av barnomsorg, medan innehåll och arbetssätt utgick från barnens behov, utveckling och intressen. När socialtjänstlagen ändrades 1995 definierades fritidshemmet som en del av skolbarnsomsorgen, vars uppgift var att komplettera skolan samt erbjuda barn en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen. Samma formulering återfinns numera i skollagen.

Flera utredningar har behandlat samverkan mellan fritidshem och skola, till exempel Barns fritid (SOU 1974:42) och SIA-utredningen (SOU 1974:53). Vissa försöksverksamheter startade i kölvattnet av dessa utredningar men det är först under 1990-talet som samverkan har utvecklats. Fritidshemmen har knutits allt närmare skolan och de båda verksamheterna har i stor omfattning samordnats organisatoriskt. I flertalet kommuner sorterar numera fritidshem och skola under samma nämnd. Allt oftare har verksamheterna lokalintegrerats och fått gemensam arbetsledning. De organisatoriska förändringarna har medfört att samverkan har utvecklats även på verksamhetsnivå. Fritidshem och skola är idag sammanlänkade på ett helt annat sätt än tidigare, även om graden av och formerna för samverkan varierar både mellan och inom kommunerna.

De förändringar i lagstiftning och måldokument som skett sedan ansvaret för förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg flyttades till Utbildningsdepartementet i juli 1996 syftar till att utveckla en syn på barns utveckling och lärande som delas av alla vuxna som barnen möter i utbildningssystemet. Den obligatoriska skolans läroplan (Lpo 94) har anpassats till att också omfatta förskoleklassen och fritidshemmen. De pedagogiska vinsterna med en integration mellan olika verksamhetsformer framhålls i förarbeten till läroplanen. Att olika professionella kompetenser samverkar i arbetslag och utvecklar en gemensam syn på barns utveckling och lärande ses som väsentligt för att höja kvaliteten i såväl fritidshem som skola.

Hösten 1999 redovisade Skolverket allmänna råd för fritidshem. De allmänna råden ger riktlinjer för verksamheten med utgångspunkt i läroplanen men tyngdpunkten ligger framför allt vid fritidshemmets uppgift så som den formulerats i skollagen.

Fritidshemmet i siffror

Fritidshemmen är den verksamhet som ökat allra mest under 1990-talet, enligt Skolverkets rapport nr 157 (Beskrivande data om barnomsorg och skola 99). År 1998 fanns 301 033 barn i fritidshemmen, en ökning med 14 procent jämfört med 1997 och nästan tre gånger så många som 1990. Ökningen har varit särskilt stor de senaste åren och sammanhänger både med stora barnkullar och att allt fler sexåringar går i fritidshem, vilket i sin tur har samband med skapandet av förskoleklasser. De flesta barnen är mellan 6 och 9 år. 1990 gick drygt en tredjedel av alla 7-9-åringar i fritidshem, vilket kan jämföras med drygt varannan 1997. År 1998, då 6-åringarna inte längre särredovisas, finns 56,1 procent av 6-9-åringarna på fritidshem. Andelen barn i familjedaghem har däremot minskat. Totalt finns ca 60 procent av 6-9-åringarna i skolbarnsomsorgen.

Tabell: Förändringar i fritidshemmen under perioden 1990-1998 (data från Skolverket 1998)

Fritidshem	1990	1996	1997	1998
Andel % inskrivna 6-åringar	-	35.5	41.2	-
Andel % inskrivna 7-9-åringar	35.0	51.0	53.0	56.1*
Andel % inskrivna 10-12-åringar	8.0	6.0	6.0	6.6
Barngruppsstorlek	17.8	24.1	26.2	29.4
Inskrivna barn per årsarbetare	8.3	11.5	12.4	15.5
Andel (%) årsarbetare med fritidspedagog- eller förskollärautbildning	52.0	69.0	71.0	67.6

*Sedan 1998 särredovisas inte längre 6-åringar. Procentsatsen för 1998 avser således 6-9-åringar.

Andel barnskötare på fritidshem uppgår 1998 till 22,8 procent. Andelen 10-12-åringar ökar som synes något efter en tidigare minskning.

Barnomsorg i enskild regi har ökat i omfattning under 90-talet, totalt tre gånger så många barn 1998 som 1991. Det är framförallt förskolor men även fritidshemmen ökar i antal, och 1998 gick 13 669 barn eller 5 procent vid fritidshem i enskild regi. De sistnämnda är vanligast i storstadsområden och i södra Sverige. Föräldrakooperativ är den vanligaste formen, därefter bolagsdrivna eller föreningsdrivna. Detta kan jämföras med siffrorna för grundskolan där 1999 drygt 35.000 elever (3, 4 procent av samtliga) går i fristående grundskolor.

Barnomsorgsverksamheter har fått vidkännas stora besparingar i kommunerna under 90-talet, framförallt genom att gruppstorlekarna ökat. Ökningen har varit särskilt stor vid fritidshemmen där den genomsnittliga gruppstorleken ökade från 17,8 barn 1990 till 29,4 1998. En ökning med 65 procent. Ökningen kan också uttryckas som 8,3 barn per årsarbetare 1990 till 15,3 år 1998, en ökning med drygt 85 procent. Kostnaden för föräldrar har ökat från 10 till 16,6 procent av kommunens kostnader för den totala barnomsorgen.

En femtedel eller 7,9 miljarder kronor av resurserna till barnomsorgen går till fritidshem. 1998 var kostnaden per inskrivet barn 27.800 kronor. Vid en jämförelse av kommunernas kostnader per timme för barn i kommunala fritidshemmen visar det sig att kostnaderna minskade med 22 procent mellan 1991 och 1996 (Socialstyrelsen 1997).

Då det gäller fritidshemmets organisation och graden av integration går det att få fram en del uppgifter om hur långt lokalintegrationen med skolan fortskridit. I en utvärdering gjord av Skolverket 1998 och som omfattar 12 kommuner visade det sig att av de 200 fritidshem som fanns i kommunerna var det bara tre som inte var lokalintegrerade med skolan. Lokalmässig integration har alltså fått stort genomslag.

Den verksamhetsmässiga integrationen varierar, även inom kommuner. Fem av 12 kommuner (Skolverket 1998a) uppger att man är verksamhetsintegrerade enligt definitionen att arbetslag bestående av personal från både skolbarnomsorg och skola planerar och genomför verksamheterna tillsammans. I övriga 7 kommuner varierar det från 0 till 8 av 9 skolor som har verksamhetsintegrering i denna bemärkelse. Integrationen gäller oftast verksamhet för sexåringar eller grundskola och fritidshem för 7-9-åringar.

Ny statistik från hösten 1999 visar att andelen inskrivna barn ökat ytterligare jämfört med tabellen ovan. Hösten 1999 var 62 procent av alla barn i åldern 6-9 år inskrivna i fritidshem. I storstäder uppgick siffran till 77 procent. Personaltätheten har fortsatt att minska och 1999 gick det 17,8 barn per årsarbetare i fritidshem. För första gången blev det också möjligt att få ett nationellt mått på hur många barn som gick i fritidshem som har samma rektor som en grundskola eller sarskola. 96 procent av alla barnen gick på ett integrerat fritidshem (Skolverket rapport nr 183).

Kvalitet i fritidshem

Det är tydligt att fritidshemmen fått vidkännas kraftiga besparingar under 1990-talet. Samtidigt med detta har verksamheten genomgått en stor förändring rent organisatorisk sett då den integrerats med förskoleklass och grundskola. Fritidshemmen omfattas idag också av läroplan och skollag. Samtidigt har fritidshemmen också fått nya vägledande riktlinjer i form av allmänna råd.

När vi i det följande diskuterar fritidshemmets kvalitet gör vi det i förhållande till dessa förändringar.

Kvalitetsbegreppet

Kvalitet har under 1990-talet blivit lite av ett modeord när man pratar om olika verksamheter. Begreppet har många uttolkare och ges ofta olika innebörder. I denna rapport väljer vi att inte fördjupa oss i den diskussionen utan kommer att inta en mera pragmatisk hållning till kvalitetsbegreppet. Förenklat utgår vi ändå

ifrån att kvalitet betyder egenskaper. Att studera effekter av förändringar på en verksamhets kvalitet kan då handla om att belysa verksamhetens egenskaper relaterat till verksamhetens förutsättningar, arbetsprocess och dess resultat. För att i nästa steg avgöra om förändringarna är av godo eller ondo måste dessa egenskaper ställas mot de krav och förväntningar som för fritidshemmens del uttrycks i målskrivningarna i läroplan, skollag och Skolverkets allmänna råd. Kvaliteten i fritidshemmen bedöms således i relation till de nationella styrdokumenterna.

Mot detta går det att ha en del invändningar. Denna typ av kvalitetsvärdering förutsätter bl.a. att målen är tydligt angivna och låter sig omsättas i praktiken. En verksamhet kan också innehålla andra viktiga kvaliteter än de som låtit sig fångas i målbeskrivningarna, vilka bör vägas in i den slutliga värderingen. Framförallt förutsätter en värdering utifrån målen att verksamheten givits tillräckliga förutsättningar, t.ex. tidsmässigt, för att fungera i termer av målstyrning.

Då fritidshemmen under så kort tid omfattats av skollag, läroplan och Skolverkets allmänna råd¹ kommer verksamhetens kvalitet även att diskuteras utifrån ett aktörsperspektiv (se nedan).

Ett grundantagande för utvärderingen har således varit att kvaliteten i fritidshemmen kan ställas i relation till de nationella styrdokumenterna och då särskilt de allmänna råden. Dessutom kommer fritidshemmen att värderas utifrån personalens, barnens och föräldrarnas uppfattningar och erfarenheter kring verksamheten. Här blir det viktigt att fånga verksamhetens egna mål och egna definitioner av "kvalitet" och "resultat" samt väga det mot verksamhetens organisatoriska och ekonomiska förutsättningar. Ett starkt mått på verksamhetens kvalitet utifrån aktörsperspektiven får vi om personal, barn och föräldrar är överens om verksamhetens förtjänster och brister.

Aktörsperspektiv

När vi studerat fritidshemmen har vi alltså haft ett så kallat "aktörsperspektiv". Begreppet "perspektiv" syftar vanligen till en teoretisk eller metodologisk ansats. Ett aktörsperspektiv kan dock anläggas utifrån en rad olika ansatser och handlar således om något annat än en specifik metod. Den gemensamma nämnaren för forskning som har ett renodlat aktörsperspektiv är: intresset för aktörernas agerande och för aktörernas egna förståelse av de processer i vilka de är inblandade (jfr Perez-Prieto 1997).

Man kan dock lätt hamna i fällan och tro att t.ex. fritidshemspersonalens perspektiv på skola/fritidshem är riktigare och sannare än vad exempelvis lärarnas

¹ En jämförelse mellan Socialstyrelsens allmänna råd för fritidshemmen 1988 och Skolverkets dito 1999 visar att vad det gäller fritidshemmens uppgift och verksamhet förekommer inte några avgörande skillnader. Arbetar man enligt socialstyrelsens allmänna råd arbetar man således, i stort sett, efter Skolverkets.

perspektiv på verksamheten skulle vara. Ett ensidigt valt perspektiv är förstås lika lite som andra perspektiv sannare i någon absolut mening. Därför är det viktigt att komplettera flera aktörers perspektiv med varandra för att få en så rik bild av verkligheten som möjligt.

När vi i denna utvärdering uteslutande fokuserar fritidshemspersonalen, barnen och föräldrarna, och bara under den tid som är vigd för fritidshemsverksamhet, är det med medvetenhet om aktörsperspektivets problematik. Vi anser dock att en så litet belyst verksamhet som fritidshemmen (jfr Torstenson-Ed och Johansson, 2000) kan förtjäna att lyftas fram med sin egen förståelse av de processer som driver verksamheten. I alla fall inledningsvis.

Syfte

Syftet med denna utvärdering har varit, vilket delvis framgått av ovanstående, att studera effekter på kvaliteten i fritidshem utifrån besparingar, integrering med skolan och barngruppens sammansättning och storlek. I resultatdelen presenterar vi tre perspektiv, personalens, barnens och föräldrarnas. Fritidshemmens kvalitet kommer vi belysa dels utifrån aktörernas egna rationaliteter, dels i relation till de nationella styrdokumentet.

Utvärderingen har i första hand serverat ett underlag om fritidshemmens kvalitet till Skolverkets årsredovisning, och i andra hand har denna rapport tagits fram som ett diskussionsmaterial till målgruppen kommuner och skolor/fritidshemsenheter.

Genomförande

Vi har totalt besökt 20 fritidshemsenheter i 20 olika kommuner. Av dessa 20 enheter skulle, enligt en första tanke, hälften vara integrerade med skolan och hälften skulle vara "självständiga" enheter. Efter att ha valt ut de 20 kommunerna (urvalsprincipen redovisas nedan), tog vi telefonkontakt med respektive kommuns barn- och ungdomsnämnd/motsvarande för att få fram fritidshemsenheter. De visade sig då att fritidshemsverksamheten i dessa kommuner var organiserad på en rad olika sätt, varav det vanligaste var en verksamhet mer eller mindre integrerad med skolan. Flera av kommunerna hade inte ens några fritidshem som inte på ett eller annat sätt var integrerade med skolan. Vi valde därför istället ut enheterna slumpvis utifrån kommunernas respektive register.

Urval

Utifrån Kommunförbundets klassificering delades kommunerna in i fyra strata enligt följande:

1. Storstäder + Förortskommuner
2. Större städer

3. Medelstora städer + Industrikommuner + Större övriga

4. Landsbygdskommuner + Glesbygdskommuner + Mindre övriga

Inom varje strata valdes ett representativt urval med avseende på personaltäthet och andel inskrivna barn. I urvalet återfinns således kommuner med såväl hög personaltäthet och hög andel inskrivna barn som kommuner med låg personaltäthet och låg andel inskrivna barn eller kommuner med andra kombinationer av dessa variabler. Från varje stratum valdes totalt fem kommuner.

I var och en av dessa 20 kommuner besökte vi sedan en slumpmässigt utvald enhet, totalt alltså 20 enheter. Av dessa var två helt fristående från skolan medan övriga 18 på ett eller annat sätt var verksamhetsintegrerade med skolan. Av dessa 18 var 14 mer eller mindre lokalintegrerade verksamheter.

Besök

Utvärderingsgruppen tog kontakt med rektor eller fritidshemsföreståndare för att bestämma tid för besöket. Efter denna telefonkontakt skickades skriftlig information till fritidshemspersonalen och till målsmän för barnen. Besöket varade ofta en halv dag och då intervjuades personalen i c:a 90 minuter. Därefter intervjuades barnen i grupp om 2-3 flickor och 2-3 pojkar i c:a 45 minuter. Fritidshemmen svarade för urvalet av barnen. Intervjuerna hade samtalskaraktär (intervjumanual bifogas). Samtalen nedtecknades och skrevs ut som mindre rapporter strax efter besöken. Totalt sett intervjuades 80 personal (främst fritidspedagoger, men även förskollärare och barnskötare) och 80 barn (i åldern 6-12 år). Intervjumanualer bifogas.

Enkät

Med de allmänna råden som utgångspunkt har vi konstruerat en enkät för personal och en enkät för föräldrar. Enkäterna bygger på ett antal påståenden som hämtas ur följande avsnitt i de allmänna råden:

- Värdegrunden
- Fritidshemmets uppgift
 - Komplettera skolan
 - Meningsfull fritid och stöd i utvecklingen
 - Helhetssyn
 - Varje barns behov
 - Planering, uppföljning och utvärdering
- Barn i behov av särskilt stöd
- Barns ansvar och inflytanden
- Samverkan med föräldrarna
- Samverkan med andra verksamheter

Utöver dessa områden behandlas mer grundläggande frågor om t.ex. trygghet,

trivsel och nöjdhetsgrad (se bilaga).

Personalenkäten har gått ut till personalen på de besökta enheterna samt till 3-5 andra fritidshem, beroende på kommunens storlek, i de utvalda kommunerna (totalt 365 enkäter till 73 enheter/avdelningar). Föräldraenkäten har gått ut till målsmän för de barn som gått på de fritidshem vi besökt (totalt 660 enkäter). De båda enkäterna har inte gått ut till tillräckligt många respondenter för att resultaten ska kunna sägas vara nationellt representativa.

Bortfall

Vad gäller föräldraenkäten har vi ett bortfall på 30 procent. Bortfallet fördelar sig jämt över alla 20 kommuner. Detta bortfall ligger inom ramen för vad man kan förvänta sig av en enkät till föräldrar (jfr t.ex. Karlsudd 1999). Totalt fick vi in 456 besvarade enkäter.

Vi fick in 180 utav de 365 utskickade personalenkäterna vilket borde betyda ett bortfall på 50 procent. Samtidigt vet vi inte hur många individer som optimalt kunnat fylla i enkäten. Vi skickade ut fem enkäter per enhet utan möjlighet att kontrollera för hur många anställda de faktiskt hade. Endast fyra enheter har inte besvarat enkäten. Vi har således fått in i genomsnitt 3 enkäter per enhet (vilket ganska väl motsvarar genomsnittligt antal anställda för de enheter/avdelningar vi besök).

Kunskapsöversikt

Parallellt med utvärderingen har en kunskapsöversikt tagits fram om forskningsläget i Norden kring fritidshemsverksamheter. Kunskapsöversikten är ett uppdrag från Skolverket till Linköpings universitet, institutionen för tematisk utbildning och forskning. Syftet med översikten har varit dels att vidga referensramarna för utvärderingens slutsatser, dels att få uppslag till fortsatta studier inom området. Kunskapsöversikten presenteras som en egen rapport "Fritidshemmet i forskning och förändring" (Torstenson-Ed och Johansson, 2000)

Personalperspektiv

Forskning utifrån personalperspektivet

Det finns relativt lite forskning om fritidshem, och om man ser på vilka frågor som problematiserats i forskningen kan man notera att det främst är fritidspedagogyrket och olika frågeställningar om yrket och yrkesrollen som har stått i fokus i de flesta avhandlingar och rapporter. Mötet mellan skola och fritidshem i samband med integreringen har då också behandlats.

Historisk utveckling

Rohlin (1995) problematiserar den helhetssyn som är vägledande för den aktuella integreringen mellan skola och fritidshem, och hon visar att samordningen inte är någon ny tanke men att den tagit sig olika uttryck under olika epoker. Även Berglund (1997) behandlar fritidshemmen ur ett historiskt perspektiv och beskriver den ideologiska grundsyn som präglat omsorg, vård och undervisning i arbetsstuga och fritidshem.

Utveckling under 90-talet

Flising (1995) har på uppdrag av Socialstyrelsen gjort en sammanställning av utvärderingsrapporter från 59 samverkansprojekt i olika kommuner. Flising beskriver att det 1991 skedde en förändring i den kommunala organisationen då barn och ungdomsnämnder ersatte social- respektive skol- och fritidsnämnder. Med syftet att samordna kunde barnomsorg, skola och ibland fritid föras in under samma huvudman, och man hade ofta en gemensam platschef. I en del av de projekt som Flising studerade var denna omorganisation i fokus. Flising beskriver också att de samverkansprojekt han studerat, gjorts i kommuner i "utvecklingsfronten", ofta på personalens eget initiativ. De utfördes alla i början av 90-talet, och Flising pekar på att de gjorts under goda betingelser, innan de stora besparingarna. 90-talet har senare dominerats av sparkrav samtidigt som sexåringarna har börjat på fritidshemmen till följd av att man skapat förskoleklasser.

Calander (1999) visar att fritidshemsbarnen blir fler och yngre, men att personalresurserna inte ökat i motsvarande grad. Det finns inget alternativ för 10-12 åringar trots att de har lagstadgad rätt till fritidshem. Den glömda gruppen barn mellan 9-12 år har inte plats på fritidshem. I realiteten arbetar fritidspedagoger mot åldersgruppen 6-9 år, menar Calander.

Yrkesrollerna

Fritidspedagogens möte med lärarna i skolan har behandlats av bl.a. Hansen (1999), och Calander (1999). Hansen visar att varje yrkesgrupp i mötet tolkar och värderar utifrån sin egen yrkeskultur, där kulturmötet kan ge upphov till konflikter. Calander pekar på de skilda statusförhållanden som han menar finns mellan fritidspedagoger och lärare, och han anser att det saknas förutsättningar för ömsesidighet och därmed också förutsättningar för en dialog mellan yrkesgrupperna. Han pekar på de olikheter i avtal och arbetsförhållanden som finns mellan lärare och fritidspedagoger, och att det är skolans regler som tar överhand i samarbetet, samt att samarbetet gäller skoltiden, inte eftermiddagstiden. Detta leder enligt Calander till att fritidspedagogerna blir en resurs för skolan. De blir hjälplärare i skolan och han ser som enda lösning för att förhindra en urholkning av fritidspedagogernas yrkesroll att skola och fritidshem skiljs åt och blir separata verksamheter.

Ledningens betydelse

I en studie gjord i Gävle av Johansson (1996) om hur fritidspedagoger, lågstadielärare och rektorer ser på samarbete framkommer det att all personal, men framförallt lärarna, anser att ledarens roll är mycket viktig. De egenskaper som uppfattades som viktiga hos en ledare var framförallt lyhördhet, att ge uppmuntran och visa positivt intresse, att vara pådrivande men också att ge frihet. Rektorernas egen syn på sitt arbete överensstämmer med personalens då de ser det som viktigt att stimulera arbetet, att ha en drivande roll, men samtidigt ge frihet för egna initiativ. De ser det också som viktigt att vara närvarande i verksamheten.

Detta skiljer sig från en annan studie av Johansson (1999) som behandlar samarbete, effektivitet och kvalitet i integrerade verksamheter för sexåringar, skola och fritidshem. Här fanns olika synsätt hos personalen om ledningens betydelse, där hälften av personalen ser ledningens betydelse som ganska stor, och hälften ser den som ganska liten. Lärarna menar att ledningen ska ske på avstånd och att rektor ska inte lägga sig i medan fritidspedagogerna ibland ser behovet av stöd, samt rektors roll för att skapa resurser.

Lokalernas betydelse

I sin genomgång av 59 samverkansprojekt konstaterar Flising (1995) att den personal som är mest positiv till samarbete är de som har gemensamma lokaler. Allra mest positiva är man där man fått nybyggda lokaler som ofta utformats som fritidshem med plats för undervisning.

Både Flising (1995) och Calander (1999) pekar på att lokaler som byggts för undervisning ofta inte fungerar för fritidshemsverksamhet. Flising beskriver också att lokaler som ska användas för flera syften kan ge problem då man inte kan lämna kvar saker, utan måste bereda plats åt nya grupper och verksamheter. Risken finns också att lokalerna inte passar någon av verksamheterna, enligt

Gummesson m.fl. (1992), när de ska anpassas till det mångsidigt användbara.

En ekonomisk utvärdering av lokalsamarbetet saknas, och därför också svar på frågan om lokalintegreringen varit en besparing eller blivit en merkostnad.

Planering

Andersson m.fl. (1997) visar i sin studie, det s.k. SKOLBOM-projektet att det fanns långtgående rekommendationer på planering, uppföljning och utvärdering redan i Socialstyrelsens "Pedagogiskt program för fritidshem", men att det inte uppmärksammats tillräckligt av varken personal eller ledning.

I SKOLBOM-projektet uttrycker personalen inom både skola och skolbarnomsorg att de behöver mer planeringstid, ett önskemål som också framkom i Johanssons Gävlestudie.

Johansson (1999) har analyserat innehållet i planeringen och konstaterade i de fall olika yrkeskategorier hade gemensamplanering, att lärarna var de som dominerade planeringssamtalen följda av förskollärarna. Fritidspedagogerna var de som dominerade minst och var inte heller alltid närvarande. Detta trots att stämningen var öppen och att alla hade möjlighet att komma till tals. Johansson säger också att pedagogiska diskussioner inte var särskilt framträdande utan att det var de praktiska frågorna som tog mest utrymme.

Vad samarbetet kretsar kring

De flesta studier verkar vara överens om att samarbetet mellan fritidshem och skola gäller skoltiden och inte fritidshemstiden före och efter skoldagen. Det är alltså i första hand en förstärkning av skolans resurser som sker, fritidspedagogerna blir en resurs för lärarna (Svensson 1981, Fredriksson 1993, Flising 1995, Johansson 1999, Calander 1999).

Calander (1999) pekar också på att det är skolans regler som tar överhand och blir styrande och att det är skolans språkbruk som dominerar då fritidspedagoger talar om sina lektioner, raster, undervisning, vilket är begrepp som tidigare inte funnits inom fritidshemmen, där dagsrytmen tidigare styrts av barnens behov, hemgångstider m.m.

Samarbetet under skoltid kan enligt Andersson m.fl. (1997) ske genom att teori och praktik varvas, och att fritidspedagogen tar hand om de praktiska inslagen och kompletterar undervisningen med konkreta exempel. Fritidspedagoger kan också fungera som hjälplärare i att läsa, räkna och skriva, enligt Johansson (1999). Gummesson m.fl. (1992) menar att det finns många exempel på att det är fritidspedagogerna som tar hand om sådana delar som gäller barnens egna upplevelser, bearbetning, lek och skapande. Utflykter är också ett vanligt samarbetsinnehåll enligt Andersson (1997) och Johansson (1999).

Flising (1995) antyder att när fritidspedagogerna kämpar med att komma till rätta med sin nya lärarroll så blir de så trötta under dagens skoltid att de inte längre har ork kvar för fritidshemstiden.

Resultat från intervjuer och enkäter

Följande bild baseras på analyser av enkätsvar och intervjuer. I undersökningen är det framförallt fritidspedagoger som kommit till tals, men även förskollärare och barnskötare finns representerade i såväl enkätsvaren som i intervjumaterialet.

Integrering fritidshem/skola

Flertalet fritidshem är idag lokalintegrerade med skolan, och ofta även verksamhetsintegrerade i någon form. Vid de skolor/fritidshem där man arbetar verksamhetsintegrerat arbetar man i regel i arbetslag, i vilka både lärare och fritidshemspersonal ingår. Arbetet inom olika arbetslag kan skilja sig mycket åt.

En vanlig modell är att de barn som bildar en klass, också bildar ett fritidshem, eller en avdelning inom fritidshemmet. En lärare samarbetar med en eller flera fritidspedagoger/barnskötare/fritidsledare i ett arbetslag. Klassen kan vara åldersblandad eller bestå av barn från endast en årskurs.

Lokalerna är vid vissa skolor/fritidshem utformade så att klassrummen också fungerar som fritidshem. I andra fall ligger fritidshemmets lokaler i omedelbar anslutning till klassrummen. Vid en del skolor har lokalerna byggts om för att passa den nya integrerade verksamheten, vid andra skolor har fritidshemmen fått flytta in i klassrummen som de är. En tredje mindre vanlig variant är att skolan flyttat in i fritidshemmets lokaler. Det finns också fritidshem vars verksamhet bedrivs i fristående lokaler, och även då ofta med någon form av verksamhetsintegrering med skolan.

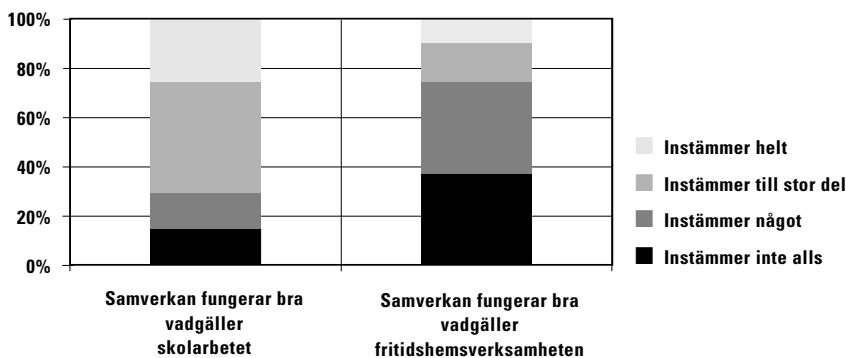
Vid de 69 fritidshem där personalen besvarat enkäten angav 51 procent av personalen att de arbetar integrerat i skolans lokaler medan 20 procent arbetar i egna lokaler. I 4 procent av fallen var skolan integrerad i fritidshemmets lokaler. Drygt 20 procent angav annan lösning, t.ex. att fritidshemmen är integrerade med förskoleklasserna.

Hur arbetstiden fördelas

Vid ett par skolor/fritidshem har man reglerat hur många timmar som fritidspedagoger/barnskötare/fritidsledare ska arbeta inom skolans verksamhet. Vid flera skolor/fritidshem finns dock inga direktiv för hur fritidshemspersonalen skall fördela sin arbetstid mellan skolans respektive fritidshemmets verksamhet. Vid flera skolor/fritidshem håller fritidspedagogerna egna lektioner i skolan i ämnen som bild, musik och svenska. I några enstaka fall upp till elva - tolv lektioner/vecka. Ytterligare en variant är att fritidspedagogerna är ansvariga för något specialområde vid skolan, t.ex. IT-frågor. Flera av de intervjuade fritidspedagogerna framhåller att de arbetar med teman i samarbete med lärarna, där fritidspedagogerna står för "den praktiska delen av undervisningen". Några har också angivit att de brukar gå ut med en grupp barn, för att läraren ska kunna arbeta med en mindre grupp elever. På nästan alla fritidshem/skolor vi besökt förekommer det att fritidspedagogerna vikarierar för lärarna.

Det som beskrivits ovan gäller förmiddagsverksamheten eller skolverksamheten. Enligt de fritidspedagoger som vi intervjuat deltar lärarna i mycket liten utsträckning i fritidshemsverksamheten på eftermiddagen. Ansvaret för eftermiddagsverksamheten vilar således i det närmaste helt på fritidshemspersonalen. Denna bild förstärks av enkätsvaren, vilka visar att samarbetet fungerar bättre när det gäller skolarbetet än när det gäller fritidshemsverksamheten.

Samverkan mellan skola och fritidshem

Planering av verksamheten

Vad gäller planering av verksamheten i de olika arbetslagen, har vissa arbetslag väl tilltagen planeringstid, medan andra arbetslag överhuvudtaget inte har någon tid för gemensam planering. Vi har sett en spridning från 20 minuter till 6 timmar/vecka. Vad gäller planering av fritidshemsverksamheten på eftermiddags-tid finns vid vissa skolor/fritidshem gemensam planeringstid för fritidshemspersonalen, och vid andra skolor/fritidshem finns inte någon tid för detta. Vid några fritidshem har personalen givit uttryck för att de fritidspedagoger/barnskötare/fritidsledare som arbetar inom samma arbetslag i praktiken inte heller har möjlighet att mötas, då de med sina arbetstimmar ska täcka en verksamhet som sträcker sig från tidigt på morgonen ända till kvällen. Personal vid fritidshemmen har också givit uttryck för att de inte alltid kan delta i arbetslagets planeringsmöten, eftersom någon måste ta hand om barnen, och då faller det på fritidshemspersonalen.

Enkätsvaren visar att drygt hälften av fritidshemspersonalen inte samverkar med skolans personal i någon större utsträckning vad gäller planering av arbetet, medan knappt hälften anger att de planerar arbetet tillsammans.

Mål för fritidshemsverksamheten

I intervjuerna har fritidshemmens personal fått berätta om gemensamt uttalade mål för verksamheten. Vid några fritidshem har man haft nedskrivna mål, men vanligare är att fritidshemmen inte har några definierade mål. Vid flera av de verksamhetsintegrerade fritidshemmen för man istället måldiskussioner tillsammans

med skolans personal inom de olika arbetslagen. En fritidspedagog uttryckte det: *”Vi pratar egentligen inte om mål för fritids längre, vi tänker inte så. Mål, det är det vi sätter upp med lärarna och då gäller det för skolan.”* Målen får då en relativt övergripande karaktär och eftermiddagens verksamhet tenderar att få en undanskymd roll i målbeskrivningarna.

Trots att målbeskrivningarna sällan är nedskrivna eller gemensamt uttalade så har vi sammanfattat vad fritidspersonalen i intervjuerna har nämnt att de tycker är meningsfull fritid för barn och vad de anser att fritidshemmet ska arbeta mot för mål. Följande är vad som i huvudsak har nämnts.

Trygghet

Det mål med verksamheten som de flesta av de intervjuade fritidspedagogerna betonar, antingen målen är nedskrivna och gemensamma för verksamheten eller ej, är att barnen ska kunna känna trygghet när de vistas i skolan/fritidshemmet. Även föräldrar ska kunna känna trygghet när barnen är på fritidshemmet. Barnen ska få vara i en trygg miljö. Vid flera fritidshem hävdar man att det måste finnas möjlighet för barnen att vila, och för att dra sig tillbaka en stund. Flera av fritidspedagogerna säger att fritidshemmet ska komplettera hemmet och fungera som ett andra hem för barnen.

Aktiviteter

Vid några fritidshem säger personalen att barnen bör erbjudas ett varierat utbud av aktiviteter att välja mellan. Olika aktiviteter kan vara: att gå ut i skogen, gå och bada, åka skridskor, baka m.m. Vid flera fritidshem säger man att man inte vill styra barnen för mycket. Det måste finnas möjlighet för barnen att välja, och för att välja bort. Barnen ska kunna påverka verksamhetens aktiviteter. Fri lek finns vid alla besökta fritidshem.

Se varje barn

Några fritidshem betonar vikten av att man ska ”se” varje barn varje dag, dvs. möta barnen individuellt.

Social kompetens

Ett annat mål som nämns är att man ska lära barnen social kompetens. Man arbetar med att lära barnen att umgås och att leka med varandra. Fritidshemmets personal lägger stor vikt vid att barnen fungerar i grupp. Vid flera fritidshem talar personalen också om att de ska hjälpa barnen att lösa konflikter som uppstår. Hur barnen använder språket gentemot varandra, är också något som man arbetar med vid flera fritidshem. Vid fritidshemmet ska barnen få leka med kamrater.

Intellektuell och motorisk träning

Vid ett fritidshem har man som ett mål att hjälpa till att kontrollera att barnen gör sina läxor. Vid ett av de besökta fritidshemmen säger man att man har som mål att ge barnen finmotorikträning, eftersom man vid detta fritidshem anser att barn får för lite av sådan träning idag. (Finmotorikträning ges också vid flera andra fritidshem även om man inte där tar upp det som ett mål.)

Hantera sin fritid

Ytterligare ett mål handlar om att arbeta med utskolning från fritidshemmet. Det innebär att barnen ska lära sig att ta hand om sig själva och exempelvis lära sig att tillreda ett eget mellanmål. Några fritidspedagoger nämner att barnen ska lära sig att ta ansvar, några nämner att större krav måste ställas på de äldre barnen.

Att personalen ska orka

Vid ett av de besökta fritidshem som har nedskrivna mål för fritidshemsverksamheten, är ett mål att skapa möjligheter för personalen att orka hela dagen i den stora barngruppen.

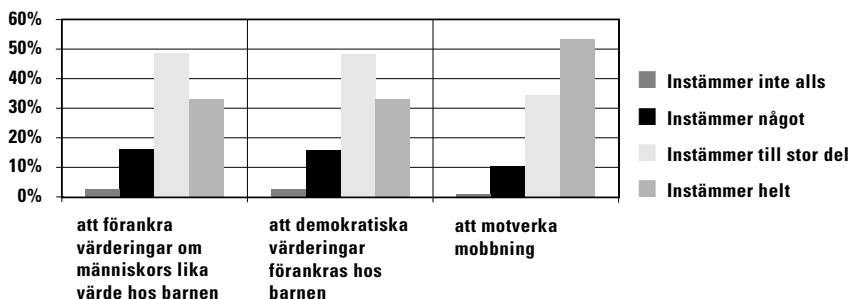
Det bör också sägas att den intervjuade fritidspersonalen trots att de i så liten utsträckning har nerskrivna eller gemensamt uttalade mål till stor del är eniga om vilka mål man bör ha med sina verksamheter. Personalen vid de olika fritidshemmen är också överens om prioriteringsordningen när det gäller att försöka att leva upp till de mål man satt upp för sin verksamhet, där barns och föräldrars trygghet är det viktigaste målet, följt av målen att kunna erbjuda meningsfulla aktiviteter, och att se varje barn varje dag.

I vissa fall förstärks eller kompletteras personalens målbeskrivningar i intervjuerna av de svar som lämnats i enkäterna. Men i andra fall blir bilden något annorlunda när fritidshemspersonalen i enkäten ska ta ställning till på förhand givna mål och arbetsuppgifter.

De formuleringar för värdegrunden som anges i läroplanen gäller också för fritidshemmens verksamhet.

När vi i enkäten frågat om fritidshemmen har gemensamma riktlinjer (uttalade eller nedskrivna) kring olika värdegrundsfrågor, ser svarsresultatet ut så här:

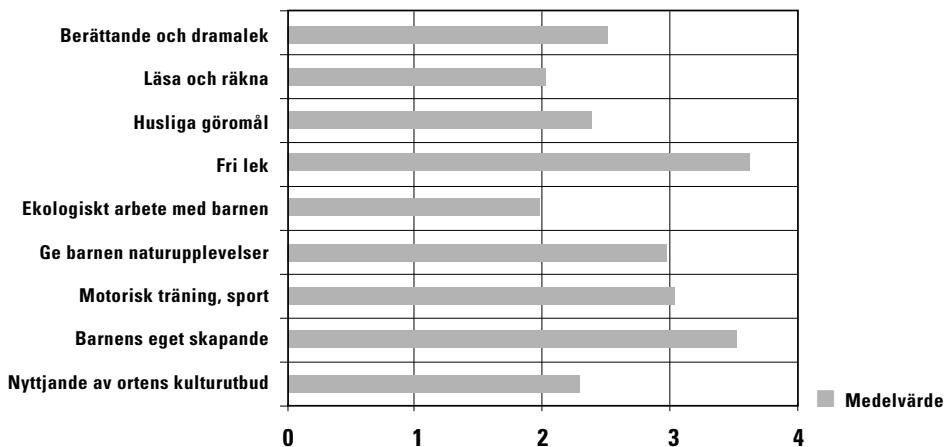
Fritidshemmet har gemensamma riktlinjer för arbetet med:

Under intervjuerna talade inte personalen i termer av att *förankra värderingar om människors lika värde hos barnen*, eller att *förankra demokratiska värderingar hos barnen*, men enligt vad personalen uppger i enkätsvaren förefaller man arbeta mycket med dessa frågor. Mest övertygande svarar personalen när det gäller att man arbetar mot mobbning och trakasserier, och i intervjuerna beskriver också personalen att konfliktlösning mellan barnen på ett tidigt stadium är något man prioriterar.

Fritidshemmens personal anger i intervjuerna att de har som mål att kunna erbjuda barnen olika aktiviteter. I enkäterna har vi försökt att mäta vilka aktiviteter det är som betonas i fritidshemsverksamheten. Personalen har i enkäterna fått ta ställning till hur stor vikt på en skala 1 till 4 som deras fritidshem lägger vid olika aktiviteter. Resultatet redovisas i diagrammet.

Hur stor vikt fritidshemmen lägger vid olika aktiviteter

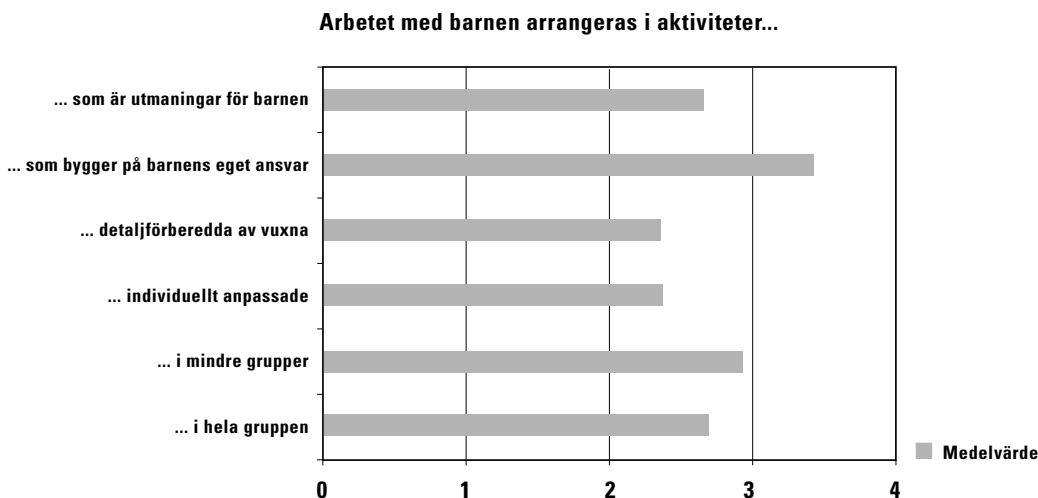

Tydligt är att fri lek får stort utrymme och att man även lägger stor vikt vid barnens eget skapande. Motorisk träning och sport samt att ge barnen naturupplevelser verkar också vara prioriterade områden. Ekologiskt arbete med barnen får en undanskymd roll. Läsa och räkna förefaller inte vara något som fritidshemmen prioriterar. Även nyttjande av det lokala kulturutbudet får förhållandevis låga värden.

I en öppen fråga kunde fritidshemspersonalen också ange vilket av ovanstående alternativ de personligen skulle vilja att fritidshemmet ägnade mer tid åt. De vanligaste svaren var, berättande och dramalek och att ge barnen naturupplevelser.

Fritidshemspersonalen har också fått ta ställning till i vilken utsträckning de anser att barnens lek och aktiviteter arrangeras kring viktiga teman. Runt 40 procent ansåg att de arbetade med barnen kring viktiga teman, medan 60 procent ansåg att så inte var fallet.

I enkäten har fritidshemspersonalen också fått ange hur stor vikt på en skala 1 till 4, deras fritidshem lägger vid olika sätt att arbeta med barnen.

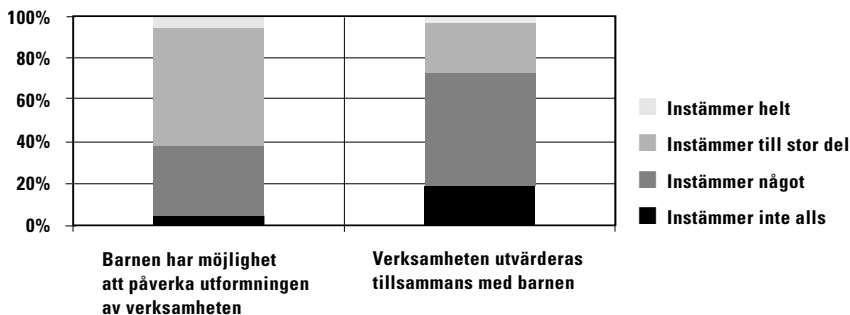

Enkätsvaren visar att aktiviteter som bygger på barnens eget ansvar får högst medelvärde, medan individuellt anpassade och detaljförberedda aktiviteter får lägre värden.

Sammanfattningsvis har personalen uppgivit att de lägger störst vikt vid aktiviteter som fri lek och barnens eget skapande i en arbetsform som bygger på barnens eget ansvar.

I ett par andra frågor har personalen fått ta ställning till vilken möjlighet barnen har att påverka utformningen av fritidshemsverksamheten. I de allmänna råden står det: *"Vid planering, uppföljning och utvärdering på verksamhetsnivå bör personalen sträva efter att barn och föräldrar är delaktiga."*

Barnens möjligheter att påverka enligt personalen

Enligt 60 procent av personalen har barnen möjlighet att påverka utformningen av verksamheten. Detta överensstämmer med bilden av att personalen lägger stor vikt vid barnens eget ansvar och fria lek. Däremot utvärderas inte verksamheten tillsammans med barnen. Detta enligt knappt 80 procent av personalen.

Förutsättningar att nå målen i fritidshemmens verksamhet

Fritidshemmets personal har i intervjuerna fått beskriva sina förutsättningar att nå de mål som de själva har uttalat. I den text som följer beskrivs vad fritidshemspersonalen har berättat om möjligheterna att leva upp till sina egna mål, men här tas också upp vilka förutsättningar fritidshemspersonalen har att leva upp till skollagen och till Skolverkets allmänna råd för fritidshem.

Lokalernas ändamålsenlighet

I skollagen finns angivet att: *"lokalerna skall vara ändamålsenliga"*. I Skolverkets allmänna råd anges också att: *"Lokalerna bör vara anpassade till en varierad verksamhet i fritidshemmen med utrymme för aktiviteter av olika slag"*. Vid de fritidshem vi besökt har personalen, utifrån de lokaler man har, försökt att skapa rum för olika aktiviteter. Där man har flera rum är det vanligt med ett rum där man ska kunna röra på sig, ett annat rum där man ska kunna måla och ägna sig åt andra aktiviteter som måste få skräpa ner, ett rum där man ska kunna vila sig och lyssna på musik osv. Men vid många fritidshem har man bara ett eller ett par rum, där man ska kunna ägna sig åt allt.

Skolverkets allmänna råd säger också att: *"Det bör även finnas utrymmen där barnen kan dra sig tillbaka för vila eller lugnare aktiviteter i mindre grupper"*. Vid flera av de besökta fritidshemmen har man gjort vad som går av lokalerna för att det ska finnas något, eller några utrymmen, där man kan få krypa in och vara ifred. Man har försökt att skapa rum där man ska kunna prata ostört, eller vila och lyssna på musik. Vid ett fritidshem har personalen avstått från sitt lilla kontor, för att barnen ska få ha ett rum, där de kan gå undan. Vid ett annat fritidshem har man utnyttjat små prång, för att barnen ska ha någonstans att ta vägen när de behöver få vara i fred en stund.

Lokalintegreringens effekter

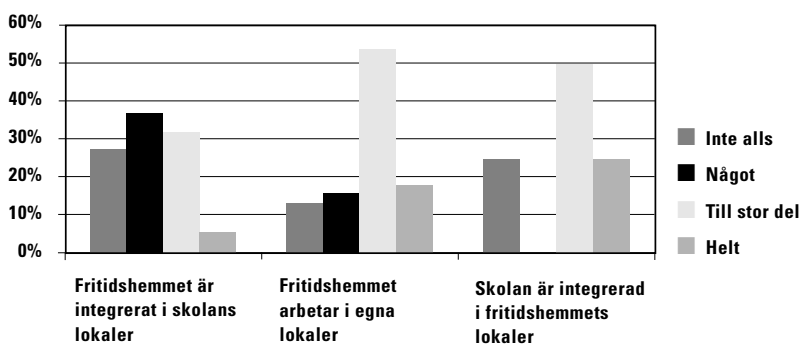
I de allmänna råden står det: "När fritidshem och skola är samordnade i gemensamma lokaler bör de båda verksamheternas behov av att utnyttja lokalerna väga lika tungt.

Huvudmännen bör fortlöpande se över lokalernas ändamålsenlighet utifrån fritidshemmets behov." Flera fritidspedagoger beskriver en situation där fritidshemsverksamheten har flyttat in i klassrummet. Lokalintegreringen har i flera av dessa fall lett till att fritidshemmen inte längre har lämpliga lokaler att bedriva fritidshemsverksamhet i. Några fritidspedagoger har beskrivit en situation där de har varit tvungna att lämna sina tidigare lokaler, för att nu bedriva fritidshemsverksamhet i klassrummen, där klasslärarna inte låter fritidshemspersonalen utforma en miljö som passar för fritidshemsverksamhet. Klassrummen är i många fall inte heller lämpade att bedriva fritidshemsverksamhet i, då de inte har tillgång till kök, lektrum eller mindre utrymmen för lugn och ro. Det finns då inte utrymme för skapande aktiviteter som kräver rum där man får skräpa ner. Inte heller finns rum för storskaliga byggen, som man får lämna kvar till nästa dag, eftersom allt man gör ständigt måste plockas undan inför nästa skoldag.

På andra håll har kommunen skjutit till medel för att anpassa lokalerna till den nya integrerade verksamheten, så att fritidshemmets lokaler har kommit att ligga i omedelbar anslutning till klassrummet. Här har samarbetet mellan lärare och fritidshemspersonal också fungerat bättre. Detta gäller också för nybyggda skolor som är byggda för integrerad verksamhet. Ibland finns kök att tillgå, vilket är en förutsättning för att man t.ex. ska kunna baka på fritidshemmet. Ibland har man tillgång till skolans träslöjdsal, vilket ersätter den tidigare snickarverkstaden. Där mindre rum och utrymmen planerats in, eller tagits till vara av personalen, kan barnen krypa undan och få lugn och ro.

Enkätsvaren visar att en större andel personal som arbetar i egna lokaler är nöjda med lokalerna än den personal som bedriver fritidshemsverksamhet i skolans lokaler.

Lokalintegration och lokalernas lämplighet

Mest nöjda förefaller de vara där skolan integrerats i fritidshemmens lokaler. Det gäller dock att komma ihåg att 51 procent (totalt 98 personer i 19 kommuner) av personalen arbetar lokalintegrerat i skolan, 20 procent (totalt 39 i 13 kommuner) arbetar i egna lokaler medan bara sex procent (totalt åtta personer i fem kommuner) arbetar med skolan integrerade i fritidshemmens lokaler.

Utemiljö

I Skolverkets allmänna råd står det att: *Lokaler och utemiljö bör anpassas till barnens förutsättningar och intressen samt vara trygga och säkra.* Fritidshemmets verksamhet bedrivs mycket utomhus. En viktig egenskap för en bra utemiljö är att det finns tillgång till natur i omedelbar närhet till fritidshemmet. Det bör finnas möjlighet att odla, kratta löv och bygga kojor. Det bör finnas en plan yta för bollspel och andra aktiviteter. Det bör finnas en klätterställning eller träd att klättra i.

Vid de flesta fritidshem som vi besökt finns förutsättningar för en bra utomhusverksamhet med natur i omedelbar närhet. Det finns dock några undantag, där det varken finns tillgång till skog, gräs, gungor eller klätterställning. Alla barn blir hänvisade till samma yta där det inte går att skapa sig ett eget "rum" att vistas i.

Skolmatsalen och mellanmålet

Ytterligare en effekt av lokalintegreringen är att mellanmålet, vid de flesta av de fritidshem som vi besökt, intas i skolans matsal. Ofta inleds fritidshemmets eftermiddagsverksamhet med mellanmålet, och detta sker vid den tid på dagen då barngruppen är som störst.

Att man äter i skolans matsal medför, på flertalet fritidshem, att många barn äter samtidigt. Mellanmålet intas sent på dagen, när barnen är trötta, vilket på flera ställen leder till högt prat, skrik och stim. På några fritidshem uppger barnen att de blir tillsagda, att de inte får prata när de äter, utan får vänta med att prata tills de har gått ut. Den gemensamma måltiden där personal och barn samtalar kring matbordet har på flera fritidshem försvunnit i och med att mellanmålet intas i skolmatsalen.

Vid ett par fritidshemsavdelningar har fritidspedagogerna åter börjat låta barnen äta mellanmål i fritidshemmets lokaler. Personalen uppger att barnen då får äta i lugn och ro, och kan samtala under tiden, till skillnad från då man tidigare åt i matsalen.

Barngruppens storlek

I skollagen anges att: *"barngrupperna skall ha en lämplig sammansättning och storlek"* (2 kap § 3), och i Skolverkets allmänna råd står det att: *"Det bör ur säkerhetsynpunkt vara möjligt för personalen att ha överblick över barnen"*. Det som personalen, vid flertalet besökta fritidshem, hela tiden framhåller, är att barngrupperna är för stora. Det är barngruppens storlek som är det avgörande problemet när man talar om kvalitet i fritidshemmets verksamhet. Personalen ger uttryck för att de känner sig

nedstämmda över att se sin verksamhet försämras år från år, och många beskriver att de går med ständigt oro för hur stor barngrupp de ska ansvara för nästa år.

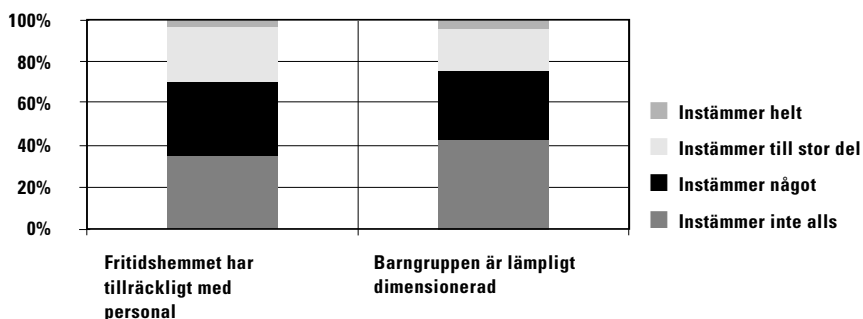
I de allmänna råden står det att: *"Barns inflytande över sin egen tillvaro och val av egna aktiviteter bör uppmuntras. Inflytande och ansvar bör öka med stigande ålder och mognad"*. Flera av de intervjuade fritidspedagogerna beskriver en situation, där man inte kan gå iväg med en grupp barn för att exempelvis gå på museum, därför att den grupp barn som man lämnar med den kvarvarande personalen är för stor för att man ska kunna garantera de kvarvarande barnens säkerhet. Man vågar inte heller gå iväg med för många barn själv, ifall något skulle hända. Finns det dessutom ett barn i gruppen som kräver extra mycket uppmärksamhet är i regel inte utflykter att tänka på. Detsamma gäller vid flera fritidshem om man vill dela in den stora barngruppen i mindre grupper för att ägna sig åt kreativa verksamheter i sina egna lokaler. Om en personal går undan med en mindre grupp barn så blir den resterande barngruppen för stor för den andra personalen. Detta är en genuin "moment 22" situation.

Vid flera av de fritidshem som vi besökt har man alltså inte förutsättningar för att kunna förverkliga sina mål, vad gäller att kunna erbjuda ett varierat utbud av aktiviteter. Man har svårt att arbeta i mindre grupper, utan måste ofta arbeta med hela gruppen samtidigt, vilket i förlängningen begränsar barnens valmöjligheter.

Vid fritidshem med mindre barngrupper och högre personaltäthet säger man sig oftare ha större möjligheter att arbeta i mindre grupper, att göra utflykter med en mindre grupp barn. Man går t.ex. och badar regelbundet, på vintern kanske man åker skridskor. Barnen ges ibland också möjlighet att anmäla sig till olika aktiviteter efter intresse.

Det har sålunda stor betydelse hur stora barngrupperna är om fritidshemmen ska kunna erbjuda barnen ett varierat utbud av aktiviteter, och om de ska kunna erbjuda barnen att välja mellan olika sysselsättningar, för att barnen på så vis själva ska kunna påverka sin fritid. I enkäten till personalen frågade vi om fritidshemmet har tillräckligt med personal, och om barngruppen var lämpligt dimensionerad, för att det ska vara möjligt att ge barnen en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

Personaltäthet och barngrupp

Runt 70 procent av personalen anser att det saknas personal och än fler att barngruppen är för stor.

Effekterna av de stora barngrupperna är många, enligt fritidshemspersonalen. I de allmänna råden anges att: *"För att verksamheten ska kunna utgå från varje barns behov bör personalen ha möjlighet att lära känna varje barn"*. Flera fritidspedagoger berättar att de inte längre har möjlighet att se varje barn varje dag. Personalen har inte längre tid att sitta ned med barnen, vilket leder till att man samtalar mindre än förr. Eller som en fritidspedagog uttryckte det: *Man pratar inte med barnen idag, det är den största skillnaden mot förr*. Personalen vid ett av de fritidshem som vi besökt hyser ständigt oro över att man inte kan ha kontroll över alla barn. Där vet man inte säkert var barnen är när föräldrarna kommer.

Den dagliga kontakten med föräldrarna när de hämtar sina barn har också minskat betydligt, enligt flera fritidspedagoger. De organiserade föräldrasamtalen har också på flera håll upphört. Om föräldrarna känner trygghet, som ju är ett av många fritidshems främsta mål, vet man alltså inte.

I de allmänna råden anges också att: *"Fritidshemmets verksamhet bör vila på ett nära och förtroendefullt samarbete med barnens föräldrar och det är personalens ansvar att ett sådant samarbete kommer till stånd"*. Detta anger man vid flera fritidshem att man har svårt att leva upp till när man har så stora barngrupper att ta hand om. Ibland saknas också inom de integrerade verksamheterna riktlinjer för ansvarsfördelningen mellan skola och fritidshem vad gäller föräldrakontakter.

Personalen vid flera fritidshem påpekar att det sätt man nu räknar omsorgstimmar ofta får olyckliga konsekvenser. Det vanligaste sättet att räkna är att utgå ifrån antalet timmar som barnen är inskrivna vid fritidshemmet när man tillsätter personal. Men det säger ingenting om hur många barn som vistas på fritidshemmet under den del av dagen när barnen är som flest, vid eftermiddagens början, kring tiden för mellanmålet. Om de inskrivna barnen totalt sett har få timmar kan barngruppen bli oproportionerligt stor i förhållande till den personal som arbetar där den tid på dagen när barngruppen är som störst. Flera fritidspedagoger har sagt att hänsyn måste tas till hur stor barngruppen är vid de tider på dagen när barngruppen är som störst när man tillsätter personal. Det är ju också då som man säger sig vilja ha möjlighet att erbjuda många olika aktiviteter.

Flera av fritidspedagogerna understryker också att det inte skulle räcka med att sätta in fler personal i de befintliga barngrupperna, utan det är barngrupperna som måste bli mindre, för att personalen ska kunna bedriva en tillfredställande verksamhet.

Barngruppens sammansättning

Sexåringar på fritids

I Skolverkets allmänna råd uppges att: *"För att uppnå en lämplig sammansättning och storlek av en barngrupp bör hänsyn tas till faktorer som barnens ålder..."*. Verksamheten vid fritidshemmen påverkas av att sexåringarna blivit fritidsbarn. Vid en del fritidshem flyter sexåringarna snabbt in i verksamheten. *"Sexåringarna blir bara äldre och äldre"* säger en fritidspedagog, och berättar om hur man tidigare behandlade sexåringarna som småbarn på daghemmen.

Vid andra fritidshem uppger personalen att de måste anpassa fritidshemsverksamheten till sexåringarna, eftersom de behöver hjälp med så mycket mer än de äldre barnen. Höstterminen går i stor utsträckning åt till att skola in sexåringarna, berättar de. Även om de är positiva till att ha sexåringarna som fritidsbarn, så berättar de att när verksamheten anpassas till de yngre så går det ut över de äldre barnen. Vid flera tillfällen möter vi fritidspedagoger som anser att de äldre barnen har ett större behov av att tala med vuxna än vad de yngre barnen har. De hävdar också att när barnen i årskurs tre inte får den tid de anser att de behöver så slutar de vid fritidshemmet.

I enkätsvaren uppger också över 70 procent av personalen att man inte, eller i liten utsträckning, har möjlighet att utgå från varje barns behov utifrån ålder och mognad.

Flickor och pojkar

I allmänna råden står det att: *"det är viktigt att ge utrymme för både pojkars och flickors intressen, men också att medvetet försöka bryta invanda könsrollsmönster /.../ visa på alternativ och inspirera till nya upptäckter"*. Fritidshemmens personal uppger i enkäterna till 60 procent att deras fritidshem i stor utsträckning arbetar för att bryta traditionella könsroller. I intervjuerna ger personalen inte uttryck för detta i samma utsträckning. Ett exempel på detta är att man vid ett fritidshem berättar att man ger sminkkurser som vänder sig till flickorna. Man kan också fråga sig vilket utrymme personalen egentligen har att arbeta med att bryta traditionella könsroller när man lägger så stor vikt vid barnens eget ansvar och den fria leken.

Sociala förhållanden

De grupper av barn som fritidshemspersonalen har att arbeta med skiljer sig åt mellan olika skolor/fritidshem. *"De barn vars tillvaro man önskar vore annorlunda"*, som en av de intervjuade uttryckte det, kräver mycket tid av personalen, och tar mycket tid från de övriga barnen i gruppen. Vid fritidshem med barn från mer stabila hemförhållanden, ser personalen de extraresurser man får för barn i behov av särskilt stöd, som en resurs som gynnar hela barngruppen. I andra områden räcker inte extraresurserna till för de barn man har att ta hand om.

Just i de områden där man har barn med mindre stabila hemförhållanden, påtalar personalen, att barnen skulle behöva komma ut utanför fritidshemmet, för att

lära sig hur man uppträder när man rör sig ute i samhället. Att lära sig att åka buss, tas upp som ett exempel. Att en gång få prova att gå på en restaurang, är ett annat exempel. Detta har man inte råd till. Här går också mycket tid åt till konfliktlösning mellan barnen.

Skillnaderna förefaller vara stora mellan olika kommuner/kommundelar vilka barn personalen vid fritidshemmen har att arbeta med. Vilken barngrupp man har att ta hand om påverkar i stor utsträckning vilken verksamhet man har möjlighet att bedriva.

Samtidigt uppger drygt 75 procent av personalen i sina enkätsvar att man inom deras fritidshem är bra på att möta barns olika behov vad gäller skillnader i barnens sociala bakgrund. Medan bara drygt 40 procent anser sig vara bra på att ta tillvara på barns olika erfarenheter och kunskaper utifrån barnens kulturella bakgrund.

Barn i behov av särskilt stöd

I enkäten har vi frågat efter hur man arbetar med barn i behov av särskilt stöd eller extra hjälp. Fritidshemspersonalen anger till knappt 60 procent att det är god samverkan mellan skola och fritidshem vad gäller barn i behov av särskilt stöd. På frågan om personalen har tillgång till den handledning och expertkonsultation som de behöver för arbete med barn i behov av särskilt stöd anger drygt hälften av personalen att tillgången är otillräcklig. Inte heller anser personalen att resurserna är tillräckliga för att ge barnen riktat stöd. Drygt hälften av personalen har uppgett att vårdnadshavarna är delaktiga i planering och utvärdering av stödinsatserna.

Samverkan med skolan

De flesta fritidspedagoger vi intervjuat ställer sig mycket positiva till att integrera fritidshemmet med skolans verksamhet. Den stora fördelen är att man följer barnen under hela dagen. Trots att många fritidspedagoger är positiva till integreringen så säger de att samarbetet vid just deras skola/fritidshem är ganska komplicerat och ibland problematiskt.

Ett stort problem är hur fritidspedagoger och de andra yrkesgrupperna inom fritidshemmen ska orka arbeta i så stor barngrupp under så lång tid av dagen. Fritidshemspersonalen tar emot de första barnen tidigt på morgonen, är sedan vid vissa skolor med i klassrummet hela dagen, äter lunch tillsammans med barnen eller har planeringslunch tillsammans med klassläraren, ansvarar för eftermiddagsverksamheten efter skoltid, och håller öppet ända till kvällen. När eftermiddagsverksamheten börjar, berättar många av de yrkesverksamma inom fritidshemmen, att de är så trötta att de inte klarar att genomföra någon planerad verksamhet. Eftermiddagsverksamheten har i dessa fall reducerats till barnpassning, som några av de intervjuade uttrycker det.

Vid andra fritidshem har man reglerat hur många timmar fritidspedagogerna

ska ägna sig åt skolans verksamhet. Här orkar man också bedriva pedagogisk verksamhet även på eftermiddagarna. Samverkan sker här ofta kring skolans utflykter, temaarbeten, eller genom att man har möjlighet att dela klassen i mindre grupper.

Vid flera fritidshem finns också reglerat hur mycket tid som ska avsättas för fritidspedagogen/barnskötaren/fritidsledaren till planering med hela arbetslaget, med läraren man samverkar med, med de övriga fritidshemsverksamheterna vid skolan och inom den egna fritidshemsverksamheten. Mycket tyder på att detta är förutsättningar som krävs för att samarbetet skola/fritidshem ska kunna fungera.

Planeringen av den icke skolförlagda fritidshemsverksamheten har i många fall minskat i och med integreringen med skolan. Dels genom att fritidshemspersonalen nu arbetar i skolverksamheten, medan man tidigare kunde planera fritidshemets verksamhet under barnens skoltid. Dels genom att man inte är så många vuxna per fritidshem och att man med de timmar man har ska täcka upp hela dagen. I praktiken kan det bli så att personalen vid ett och samma fritidshem inte så ofta möts. Det kan då vara svårt att hålla ihop en gemensam verksamhet inom fritidshemmet, säger personalen.

I vissa arbetslag fungerar samarbetet mycket bra, i andra arbetslag fungerar samarbetet inte alls. Stora variationer finns även inom en och samma skola. Skolans och fritidshemmets personal åläggs vid flera enheter av skolledningen att samarbeta. Ibland i nybyggda eller ombyggda lokaler anpassade för integrerad verksamhet, ibland inom ett klassrum där en lärare tidigare har arbetat ensam, och där kunnat lägga upp arbetet som hon/han tycker är bäst. Fritidshemspersonal lyfts ur de arbetslag som de tidigare inom fritidshemmen har arbetat i och förväntas nu samarbeta med lärare istället. Ibland är ramarna för detta samarbete vagt formulerade, där man inte har reglerad planeringstid, och tidsramar för samverkan. Fritidshemmets verksamhet har kommit att lösas upp, eftermiddagsverksamheten som tidigare varit den primära uppgiften har ofta blivit näst intill omöjlig att genomföra. Personalen är utmattad av att vistas i stora barngrupper under hela dagen. Trots detta säger sig fritidspedagogerna vara positiva till integrering. De upplever det som positivt att finnas till för barnen under stor del av dagen. Det ger bättre helhetssyn på barnen, säger de.

Men vi har också sett exempel på verksamheter där fritidshemmets och skolans personal har delats in i arbetslag, men där de som ingår i arbetslaget, inte arbetar med en gemensam grupp barn. Fritidspedagogen deltar då i skolans arbete och bedriver undervisning under förmiddagen, utan att där möta de barn som fritidspedagogen ansvarar för på eftermiddagen. Här är det följaktligen inte tanken med helhetssyn på barnen som får styra.

Det har i vår undersökning visat sig vara relativt vanligt att fritidspedagoger bedriver undervisning i skolan, och då alltså inte enbart för de barngrupper som fritidspedagogerna arbetar med på fritidshemstid. Det är heller ingen självklarhet att dessa fritidspedagoger har utbildning i de ämnen som de undervisar i.

Runt 60 procent av fritidshemspersonalen uppger i enkäten att de till stor del,

eller helt känner sig säkra på sin roll i det integrerade arbetet. Knappt 30 procent av fritidshemspersonalen svarar att de inte känner sig säkra på sin roll i det integrerade arbetet.

Ekonomiska och materiella resurser

Vad personalen på flera fritidshem självmant tar upp angående resurser ger en bild av hur små medel man arbetar med. Vid ett fritidshem berättar en fritidspedagog att: *"Vi kan till exempel inte arbeta i lera, för det har vi inte råd med. Vävrarna håller på att ta slut, men vi kan inte köpa nya. Det är synd för att väva är bra för finmotoriken, och så blir det ju ett synligt resultat. Vi kan inte åka på några utflykter som kostar något. Vi gör bara sådant som är gratis."* Samma fritidspedagog berättar att: *"Det finns en snickarbänk i förrådet, men den ryms inte i våra lokaler"* för att beskriva att inte heller lokalerna räcker till om man så har materialet.

Som resurser nämns ibland föräldrarna både vad gäller att bidra med material, tid och pengar. Vid några fritidshem köper man nästan inte längre in något material, eller som en fritidsledare uttrycker det: *"Vi har lärt oss att arbeta utan resurser, man får ta vad man har, och låta föräldrarna bidra. Jag vet inte om det ska vara så, men på något sätt måste vi ju arbeta."* Vid ett annat fritidshem beskriver en fritidspedagog: *"Barnen får betala själva om vi ska någonstans. Föräldrarna skjutsar eller så får vi gå. Inga bussar, det blir för dyrt. Man får använda sig av föräldrarnas kontakter, om det är något man behöver. Föräldrarna är det bästa man har om man vill att det ska gå."* Föräldrarnas vilja och möjlighet att bidra påverkar alltså den verksamhet man har möjlighet att bedriva vid flera fritidshem.

Vid flera fritidshem beskrivs en verksamhet där man har fått lära sig att arbeta utan resurser, och där man har lärt sig att ta vara på vad som finns. Men det är inte alltid som det som till synes är gratis är möjligt att få: *"Snön är ett gratis material och det har vi ju gott om, men nu sedan vi får betala per skottad kvadratmeter, går det inte längre att få snöhögen placerad som förr. Snöhögen brukade barnen ha som pulkabacke, men som den nu hamnar kommer ju barnen att åka rakt ut på vägen, så nu kan vi inte utnyttja snön heller som vi tidigare har gjort."* När nya typer av tjänster i samhället måste köpas, som t.ex. snöskottning, har fritidshemmen med sina resurser ingen möjlighet att påverka vad man får.

Fritidshemspersonalen nämner ofta att man har mycket små resurser att bedriva verksamhet för, men det är ändå inte de materiella resurserna som oroar dem mest. När personalen vid ett fritidshem får frågan om de har tillräckligt med resurser så svarar en förskollärare: *"Det är klart, om vi behöver till exempel ett nytt hockeyspel så kan vi ju köpa det."* Vad personalen istället vid samtliga fritidshem hela tiden återkommer till är de stora barngrupperna och den låga personaltätheten, eller som en fritidspedagog uttryckte *"Att köpa någon grej går ju, det är lönekostnaderna som är den svåra biten."*

Vid andra fritidshem än de som ovan beskrivits finns det bättre tillgång på material och resurser, och när skolan är välförsedd och samarbetet mellan skola och fri-

tidshem fungerar, så har fritidshemmet tillgång till både bibliotek, träslöjdssal, gymnastiksal, i något fall datasal och på ett fritidshem vi besökt även bad.

När fritidshemmens personal har besvarat enkäten så uppger 47 procent att fritidshemmets budget har minskat under de senaste tre åren, medan endast 3 procent anger att budgeten har ökat. När fritidshemspersonalen i enkäten får frågan hur kvaliteten vid deras fritidshem har förändrats under de senaste tre åren, så svarar 54 procent att verksamheten har försämrats, medan bara 10 procent anser att deras verksamhet har förändrats till det bättre.

Fritidshemmens personal

Trots att fritidshemspersonalen har problem att brottas med, så uppger de att de tycker om sitt arbete. Personalen är engagerade i sin verksamhet, och bryr sig om de barn som de tar hand om. De är också medvetna om sin egen betydelse för barnen. Personalen uppger t.ex. i nästan samtliga av våra intervjuer att de hela tiden arbetar med att barngruppen ska fungera. De berättar att de hjälper barnen att lösa konflikter när dessa uppstår osv. Personalen försöker, med de små medel som de har till förfogande, att upprätthålla en pedagogisk fritidshemsverksamhet, och lyckas på många vis bra. Framförallt vad gäller att barnen ska känna sig trygga, vilket ju också angetts som många verksamheters främsta mål.

Uppföljning och utvärdering

Av de fritidshem vi har besökt är det få som dokumenterar sin verksamhet. Inte heller utvärderas fritidshemmens verksamhet för sig, men däremot förekommer utvärderingar med hela arbetslaget, och behandlar då både fritidshems- och skolverksamhet. Fritidspedagoger på några fritidshem säger att de brukar dokumentera sina möten, ibland dokumenteras också hur barnen fungerar socialt. Det sker då tillsammans med barn och föräldrar.

Resultat av sitt arbete ser man när man märker att barn och föräldrar är nöjda, säger flertalet fritidspedagoger. Dock menar man vid flera fritidshem, vilket nämnts ovan, att föräldrakontakterna blivit avsevärt sämre. Man har inte längre tid att tala med föräldrarna. Det måste då vara svårt att veta hur nöjda föräldrarna egentligen är. Att barnen säger att de inte vill gå hem, tar man som ett tecken på att man lyckats med verksamheten. De flesta av de intervjuade fritidspedagogerna berättar också att de ser resultat av sitt arbete när barngruppen fungerar.

Vid ett fritidshem, beläget i ett socialt belastat område, utvärderar man insatserna för varje barn i samtal i personalgruppen. Har personalen fått svårigheter i arbetet med ett barn lägger man upp en åtgärdsplan och utvärderar den genom att diskutera resultat på planeringsmöten. Man uppger att man ser framsteg i arbetet. Personalen kallar föräldrarna snabbt om det är något problem. Då och då får man koppla in sociala myndigheter. Detta fritidshem är också ett av de få där man har föräldramöten för fritids. Personalen står vid detta fritidshem inför problem av

ett helt annat slag än vid de övriga fritidshem som vi har besökt. Personalen har ett tungt ansvar, och ett tungt arbete med att få barnen att fungera i gruppen. Varken tid eller resurser räcker till någon kreativ verksamhet: *"Här arbetar man bara med det mest grundläggande i livet, sådant barn på andra håll redan har hemifrån"*, säger en av pedagogerna.

Sammanfattning

Fritidshemmen är idag lokalintegrerade i stor utsträckning och ofta även på olika sätt verksamhetsintegrerade. Fritidshemmens personal deltar allt mer i skolarbetet och mindre tid och kraft blir kvar till eftermiddagens fritidshemsverksamhet. Fritidshemmens egna målbeskrivningarna är ofta svaga, men nästan alla fritidshem värderar målet om trygghet för barn och föräldrar högst. När egna målbeskrivningar finns är de ofta präglade av skolans målformuleringar. Förutsättningarna för fritidshemspersonalen att helt leva upp till sina egna mål är små, och än mindre möjlighet har man att klara att leva upp till Skolverkets allmänna råd. Flera fritidspedagoger berättar att de ser sina verksamheter försämrade. Problemen är av sådan karaktär att de inte kan rå på dem. Många berättar att de känner ständig oro för hur stora barngrupper de ska få nästa termin. De känner oro för hur många extra arbetsuppgifter utöver själva fritidshemsverksamheten som ska åläggas dem. Nästan alla berättar att de har mindre medel att bedriva verksamhet med än tidigare. En klar majoritet menar att barngrupperna som de ansvarar för har blivit betydligt större. Några känner sig stimulerade av de nya uppgifter i skolan som de fått i och med integreringen. Någon känner sig oroad eftersom hon/han varken har utbildning i eller erfarenhet av det ämne som hon/han nu ansvarar för. Många arbetar mycket hårt för att integreringen ska lyckas, trots att förutsättningarna är näst intill omöjliga. Ibland har man dock lyckats med integreringen och förmått skapa en stimulerande miljö för barnen. Många berättar att tiden inte räcker till för att "se" och tala med varje barn, för föräldrakontakter eller för planering av verksamheten. Flera har också berättat att pengarna inte räcker till för att göra utflykter, några säger att resurserna inte ens räcker till material.

Det är ett brytningskede som beskrivs av fritidshemspersonalen. Ett brytningskede som ger intryck av att vara utanför fritidspedagogernas kontroll. De strategier för utveckling som finns hos fritidshemspersonalen gäller i stor utsträckning att försöka hitta sätt att klara av att verka i de arbetslag man har satts att arbeta inom.

Barnperspektiv

Forskning utifrån barnperspektivet

De senaste avhandlingarna som behandlar fritidshem är gjorda ur ett professionsperspektiv som inte ger utrymme för barnen. Flising (1995) påpekar i sin sammanställning av olika utvecklingsprojekt att den jämförelsevis lilla uppmärksamhet som riktas på barnen och deras situation, ”kan ge en känsla av att barnen mest är statister i de vuxnas samverkansaktiviteter”. Trots detta utses barnen ofta till vinnare i de vuxnas samverkansarbete. I de flesta studier om samverkan beskrivs att personalen anser att samarbete mellan verksamheter och yrkesgrupper är bra för barnen. (Andersson m.fl. 1995, Flising 1995, Johanssons 1999, Ståhle 1995).

Men barnperspektiv och vuxenperspektiv kan skilja sig åt. Flising (1995) pekar på att medan personalen lyfter fram kontinuitet och trygghet och gemensamma normer, så lyfter barnen fram variationer, skillnader mellan personer och verksamheter. Kanske är det så att medan de vuxna arbetar för att skapa en helhet för barnen under dagen, så söker barnen efter variation och omväxling.

Resultat från intervjuer

Intervjuer med ca fyra till sex barn har gjorts vid varje fritidshem där vi också intervjuat personalen. Redovisningen av barnintervjuerna skiljer sig något åt från redovisningen av personalintervjuerna. Detta hänger samman med att barnen ofta är mycket konkreta och kortfattade i sina tankar och uttryck.

När man kommer till fritids

Barnen vid flertalet fritidshem beskriver att det första som händer när de kommer till fritidshemmet efter skolan är att de på något vis anmäler att de har kommit. Vid ett fritidshem berättade barnen att det är viktigt att man säger hej när man kommer, och om man inte gör det tar fröken en om axlarna, och påminner om att man ska säga hej.

Ganska snart är det dags för mellanmål. Ofta äter man i skolmatsalen. Man får mjölk eller vatten och smörgås, ibland kräm, korv eller oboy, på fredagarna ofta glass. Vid ett fritidshem får de nästan varje vecka något som barn och personal har bakat tillsammans, och vid några fritidshem säger barnen att de även får frukt. I matsalen pratar man om allt, uppger barnen. Ofta pratar de för mycket, det kan

bli väldigt skrikigt, berättar de. Vid ett fritidshem uppger barnen att personalen säger att de inte får prata förrän de ätit klart och gått ut. Vid några fritidshem får barnen vara matvärdar och hjälpa till att ta fram och plocka undan efter mellanmålet.

Vid flertalet fritidshem vi har besökt måste barnen vara ute en stund efter mellanmålet. Det är många barn som tycker att det är tråkigt att man måste vara ute. *”Det är roligare att gå in”*, säger de. Undantag utgör barnen vid de fritidshem där personalen är med ute och gör saker tillsammans med barnen, t.ex. där man ofta går ut i skogen och bygger kojor m.m. Vid dessa fritidshem klagar inte barnen över att det är tråkigt att vara ute, och på ett av dessa fritidshem säger barnen att det roligaste man gör på fritids är att vara i skogen. Här finns heller inget tvång att barnen måste vara ute efter mellanmålet, utan man får själv välja om man vill vara ute eller inne, säger barnen.

Aktiviteter

Barnen har fått berätta vad de gör ofta, mindre ofta eller sällan, av olika föreslagna aktiviteter. Barnen har också haft möjlighet att berätta om hur det går till när man gör olika saker, när man gör vad och vem som gör vad.

Aktiviteter ute:

Vara ute och röra på sig eller sporta, uppger barnen vid flertalet fritidshem att de gör ofta. Detta gäller både flickor och pojkar.

Gå ut i skogen på utflykt, gör man ofta vid några fritidshem, och sällan vid andra. Vid de fritidshem där barnen uppger att de ofta är i skogen, berättar barnen att de leker tillsammans när de är i skogen och att man ibland har med sig matsäck. Vid något fritidshem berättar barnen att, *”till skogen går man med skolan, inte med fritidshemmet”*.

Att ta del av hemortens kulturutbud:

Besöka museer, teatrar och bibliotek. Museer eller teatrar besöker man ganska sällan, och när man gör det så är det på skoltid eller med fritids under loven. Bibliotek besöker man vid något enstaka fritidshem, men inte alls vid många. Några barn hade aldrig varit på biblioteket och visste inte hur det såg ut där, men de visste att det fanns ett bibliotek i närheten.

Eget skapande:

Syr, snickra eller måla. Syr gör man vid flera fritidshem, framförallt barbiekläder. Det är främst flickorna som syr, men på en del fritidshem syr både flickor och pojkar. Några pojkar på ett fritidshem gav uttryck för att det bara är flickor som syr, och de berättade att de hade provat att sy en gång, och då hade de sytt ett svärd och en pistol. Snickrar gör man vid något fritidshem, både flickor och pojkar, och då inte så mycket som de skulle önska att de fick. Målar med penslar gör man ganska

sällan och keramik har man endast arbetat med på ett fåtal av de fritidshem som vi besökt.

Läsa, skriva och rita. Rita är det någon (pojke eller flicka), eller några som tycker mycket om vid varje fritidshem, och rita är något som man också kan få göra. Läsa och skriva gör man betydligt mer sällan. "Men det är klart man läser ju spelregler", lägger en pojke till. "Men det finns ju inga böcker", säger en annan.

Lyssna på musik eller dansa, gör man framförallt när det är disco, eller så lyssnar man på musik i mysrum. Att dansa tycker några flickor och pojkar vid ett fritidshem är roligt, och det gör man ofta där, samtidigt som man vid andra fritidshem aldrig ens lyssnar på musik.

Samtala och leka:

Pratar med personalen, säger flickorna i ganska stor utsträckning att de gör, men det gör däremot inte pojkarna. En pojke svarar "att det beror ju på vad man menar med att prata, man säger ju saker". En del pojkar vet inte vad det skulle vara bra för att tala med personalen. Några av flickorna ger uttryck för att de tycker att det är roligt att prata med personalen.

Pratar eller leker med kompisar, gör man varje dag, enligt barnen på alla fritidshem.

Hittar på egna lekar, gör man också, enligt barnen på alla fritidshem. Barnen berättar gärna om sina lekar. Några barn berättar att de aldrig lekt med personalen. Vid ett fritidshem berättar barnen om en av sina vanligaste lekar som de brukar leka när de är i skogen. Då är pojkarna indianer och flickorna djur, och så jagar indianerna djuren. Men ibland är det någon flicka som också vill vara indian, och då får hon vara slav. Vi vill understryka att detta är ett extremt exempel, men med vilket vi vill lyfta en problematik med alltför fri lek (jämför med William Goldings roman "Flugornas herre").

Hjälp med läxor:

Göra läxor. Vid ett av de fritidshem vi besökt uppger barnen att de gör läxorna på fritids. Här hjälper personalen till om det behövs, enligt barnen. Personalen har här också berättat att de kontrollerar om barnen har några läxor när de kommer till fritidshemmet. Inte på något av de övriga fritidshemmen som vi har besökt uppger barnen att de läser läxorna. På flera fritidshem säger barnen att personalen inte hjälper till om det är något man behöver hjälp med, som har med läxorna att göra. "Om man frågar något om läxorna så svarar personalen att det får man tänka ut själv", berättar ett barn. Ett annat barn förklarar att man inte har tid att göra läxorna på fritidshemmet, "för man vill ju hinna göra något innan man ska gå hem".

Att få datorvana:

Arbeta med datorer, är det enligt de intervjuade barnen, mest pojkarna som gör. Personalen har dock i intervjuerna nästan uteslutande uppgivit att både flickor och pojkar använder datorerna lika mycket. Barnen är mycket bestämda med att så inte är fallet.

Det är framförallt att spela spel man gör med datorerna. På några fritidshem har barnen erbjudits datakurser, i något fall har man fått vara i skolans datasal. Både när det gäller spel och datakurser är det främst pojkarna som vill vara med, uppger barnen. Men några flickor säger att de använder datorer när de är hemma, för att skriva brev och för att spela spel.

På ett annat fritidshem har personalen bestämt sig för att man inte vill ha några datorer. Barnen vid detta fritidshem berättar att det är för att några barn har busat med datorerna. På ett annat fritidshem uppger personalen att man inte har råd att köpa datorer.

Tråkigt och roligt

När vi har pratat om de olika aktiviteterna så har barnen fått frågan vad som är tråkigast, respektive roligast på fritidshemmet.

"Vad som är tråkigast är när det är några som bråkar, eller när det är några som pratar hela tiden på samlingen, och personalen inte säger till, så man bara får vänta", berättar en flicka. *"När det är många som skriker, så man får ont i huvudet är det tråkigt",* säger barnen vid ett annat fritidshem. Vid ännu ett fritidshem säger barnen, att *"det tråkigaste är när det är bråk på rasterna",* och de berättar att det ofta är bråk, och de säger att *"fröknarna säger inte till de som bråkar".* Vid ytterligare ett fritidshem är det att spela brännboll som är det tråkigaste, men istället för att säga till personalen att de skulle vilja leka något annat, så berättar barnen att de klättrar upp och sätter sig i var sitt träd.

Roligast på fritids är att pyssla, rita, baka, gå och bada, dansa och ha fester, och vid något fritidshem svarar barnen att det roligaste man gör är att vara i skogen. Vad barnen skulle önska att de fick göra oftare på fritids verkar vara svårt för barnen att svara på. De svarar nästan alltid att de vill göra mer av något som de redan gör ganska mycket. Det verkar vara svårt för barnen att föreställa sig vad man skulle kunna göra som man inte redan gör.

Möjlighet till lugn och ro

Vid en del fritidshem anser barnen att det går att få lugn och ro. Man kan gå in i "tysta rummet" eller liknande. Ibland får man lyssna på musik på låg volym för det är lättare att vara stilla då. Andra säger att det inte går att vara ifred för då kommer det alltid någon och stör. Barnen berättar hur de gör när de känner att de behöver ta det lugnt en stund. En pojke säger att *"man kan titta på fiskarna om man vill ta det lugnt",* och en annan pojke säger att *"man får gömma sig bakom en soffa om man vill vara i fred".* Någon berättar att *"man kan vila på en snöhög om man är trött, eller klättra upp i ett träd om man vill vara ensam".* Vid ett fritidshem där barnen uppger att det är svårt att få vara ifred säger de att de ofta har ont i huvudet. *"Det är jobbigt med pojkar som skriker och flickor som bråkar",* säger de.

När något inte är bra

Om det är några som bråkar på fritidshemmet så säger man till någon av personalen, berättar de fritidsbarn som vi intervjuat. Detta gäller även om det är någon som man inte känner som är inblandad i bråket. Flertalet barn som vi intervjuat verkar tycka att det är självklart att man säger till personalen om det är några som slåss eller bråkar, ifall man inte klarar att gå emellan själv, eller att de som bråkar inte kan lösa konflikterna själva. Barnen berättar att personalen alltid klarar att reda ut bråken. *"Men när det är några som bråkar, så längtar man efter mamma"* berättar en flicka som går i förskoleklass. De flesta barnen har beskrivit att det bråkas mycket, men att det inte förekommer någon riktig mobbning.

Barnen beskriver det som svårare att veta vad man ska göra när man är ledsen, utan att det har föregåtts av bråk. Om man inte får vara med t.ex. då kanske man inte går till personalen, för *"vad gör det för nytta?"*, säger en flicka som fortsätter med att förklara: *"Om man får vara med efter att fröken har sagt till, så är det ju inget roligt i alla fall. Då vet man ju att man får vara med bara för att fröken har sagt det, och inte för att de andra vill leka med en"*. En annan flicka säger *"att man kan gå in i skogen om man är ledsen"*. Barnen beskriver att om man är ledsen för något, som inte har med att göra att det är bråk eller att man slagit sig, så är det bättre att dra sig undan än att söka hjälp av personalen.

Om man slår sig säger man till personalen om det är allvarligt, men inte annars. Om man säger till så får man hjälp, säger barnen. Två pojkar berättade dock att de hade ramlat ner för en källartrappa, utan att de sagt det till någon, eftersom man ju egentligen inte fick vara i trappan.

Vid ett fritidshem berättar barnen att de ofta inte vet var personalen finns när man skulle behöva dem, men barnen säger att de litar på att personalen finns någonstans i lokalerna, och *"man får väl leta efter dem"*, säger de.

Varför barnen går på fritids - enligt dem själva

Flera svarar att de går på fritids för att mamma jobbar (och tillägger när vi frågar, att även pappa jobbar). Andra säger direkt att de går på fritids för att både mamma och pappa jobbar. Barnen berättar också att de går på fritids för att det finns en farlig väg som de inte får gå över själva, för att de inte kan låsa upp dörren hemma, eller som en flicka säger, för att hon ska slippa vara hemma själv med sin bror. Några uppger att de går på fritids för att de vill det, och för att det är kul. Nästan ingen säger, att de hellre skulle vilja gå hem på eftermiddagarna.

Vad barnen ser att de har för möjlighet att påverka verksamheten

Vid några fritidshem har man samling. Enligt de intervjuade barnen berättar personalen vad man ska göra under veckan på samlingen. Vid en del fritidshem pratar man om hur man ska vara mot varandra. Vid ett fritidshem berättar barnen att personalen tar upp om det är något som har blivit förstört, barnen ger exempel med några handdukar som blivit förstörda och ett paket som kommit bort.

Enligt barnen, så är de inte med och planerar vad som ska ske på fritidshemmet. Några av barnen säger att de kanske skulle kunna ge förslag, men det är ju inte säkert att det skulle bli så som de föreslagit i alla fall. Barnen verkar inte ha reflekterat över, om de skulle kunna vara med, och delta, i planeringen av vad man ska göra på fritids. Det som de kan påverka är sina egna lekar.

Sammanfattning

När barnen kommer till fritidshemmet så måste de på något vis berätta att de har kommit. Därefter äter de mellanmål. Mellanmålet beskrivs vid de flesta fritidshem som något ganska stökigt, och inte som en måltid där man samlas kring maten och samtalar kring något gemensamt. Barnen får ibland hjälpa till med framtagning och avdukning.

Utevistelsen beskrivs av de flesta barnen som ett tvång, en väntan på att få gå in. Undantag utgör de fritidshem där personalen deltar i utevistelsen och gör något tillsammans med barnen. De flesta barn säger dock att de rör mycket på sig när de är på fritidshemmet. Nyttjar hemortens kulturutbud, gör man någon gång på loven, eller på skoltid. Bibliotek besöker barnen knappast alls på fritidshemstid, fastän det är gratis. Skapande verksamhet ägnar man sig relativt lite åt, enligt barnen. Syr gör man på en del fritidshem, främst flickorna. Snickrar gör man på några få fritidshem, både flickor och pojkar. Målar gör man ganska lite, men man får om man frågar. Ritar finns det några barn vid varje fritidshem som tycker om, och det finns det också utrymme för. Skriver gör man knappast alls på fritidshemstid. Dansar gör man på några fritidshem. Samtalar med personalen gör främst flickor, pratar med varandra gör de flesta barn. Hittar på egna lekar gör man vid alla fritidshem. Läxor gör man inte vid de flesta fritidshem. Datorer används nästan uteslutande av pojkar.

De barn som vi har kommit i kontakt med förmedlar en bild av att vara trygga när de är på fritidshemmet. De litar på att personalen finns när de behöver dem. Barnen vet att de kan gå till personalen om de hamnar i konflikter som de inte kan lösa själva eller om de skadar sig. Men ansvaret för att någon vuxen ska hämtas när bråk uppstår, när någon är ledsen, eller har slagit sig vilar i stor utsträckning på barnen. Men om barnen inte säger till personalen, vad händer då? Man kan ställa sig frågan vem som ser vad som händer, och vem som hämtar personalen, när barn som är mindre populära hos sina kamrater utsätts för något? Barnen väntar sig inte heller vid alla fritidshem att personalen ska delta i deras lekar eller aktiviteter.

Barnen vet varför de är på fritids, de vill vara på fritids på eftermiddagarna och de tycker att det är roligt att vara på fritids. Men barnen uttrycker också vid många fritidshem att det är jobbigt med allt bråk och skrik som ger upphov till huvudvärk, och alla konflikter mellan barnen som uppstår när personalen inte är i närheten, och när det inte finns någonstans där man kan gå undan. Barnen verkar heller inte uppleva att de kan påverka den verksamhet som de är en del av.

Föräldraperspektiv

Forskning ur föräldraperspektivet

Den forskning som har sin utgångspunkt i ett yrkesperspektiv tar oftast inte upp föräldrarna.

Svensson (1981) pekade på den brist på samverkan som fanns mellan olika verksamheter före integreringens tid då olika verksamheter var för sig ordnade arrangemang som föräldrarna förväntades gå på, vilket kunde vara svårt för föräldrarna att klara särskilt om de hade flera barn. Föräldrarna hade ju också anlitat fritidshem för att lämna ifrån sig ett ansvar som man inte har möjlighet att ta om man ska förvärvsarbeta m.m.

På 90-talet när integreringen satte igång beskriver Gummesson m.fl. (1992) som sammansällt ett antal integrationsprojekt att samarbete underlättar föräldrakontakten för personalen. Ågårdh (1992) hävdar också att kontakten underlättas för föräldrarna, vilket även betonas av Flising (1995).

Det övervägande intrycket är också att föräldrarna är nöjda med integrerad verksamhet, enligt forskarna.

I Ågårdhs studie har föräldrarna fått uttala sig om den samlade skoldagen. Föräldrarna har där gett uttryck för fem argument för samlad skoldag: kontinuitet i tid, mer pedagogisk variation, ökad gemenskap, praktisk lösning för föräldrar och mer fritidsaktiviteter. De nackdelar föräldrarna ser, enligt en annan studie Andersson och Kristjansen (1997), handlar om för lite personal och för stora barngrupper, att verksamheten är för dyr, ibland om dåliga lokaler och om dålig kontakt.

Vad gäller inflytande och valfrihet visar Anderson och Kristjansen (1997) att föräldrarna uppskattar valfrihet men väljer i slutändan ändå den skola/fritidshem som ligger i närheten av där de bor. Detsamma gäller inflytande. Föräldrar tycker inflytande är viktigt men utnyttjar inte sina möjligheter att påverka fullt ut.

Forskningen visar sammantaget att föräldrarna ser positivt på integreringen mellan skola och fritidshem. Framför allt uppskattar föräldrarna att bara behöva ha en kontakt för både skola och fritidshem.

Resultat från enkäter

Vid de fritidshem där vi genomfört intervjuer med barn och personal har vi också fångat föräldrarnas uppfattning om fritidshemsverksamheten genom att de har fått besvara en enkät. Vad som gått att utläsa av föräldrarnas svar redovisas nedan.

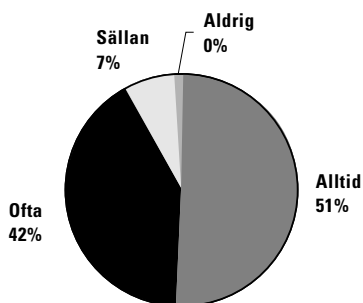
Mål och verksamhet

Vad gäller föräldrarnas uppfattning om verksamheten har vi inledningsvis tittat på de frågor som sammanfaller med de mål personalen tagit upp i intervjuerna. Dessa områden rör trygghet, meningsfulla aktiviteter, se varje barn varje dag, social kompetens, hantera sin fritid.

Trygghet

En övervägande majoritet av föräldrarna svarar att de känner sig trygga när deras barn vistas på fritidshemmet.

Känner du dig trygg när ditt barn är på fritidshemmet?

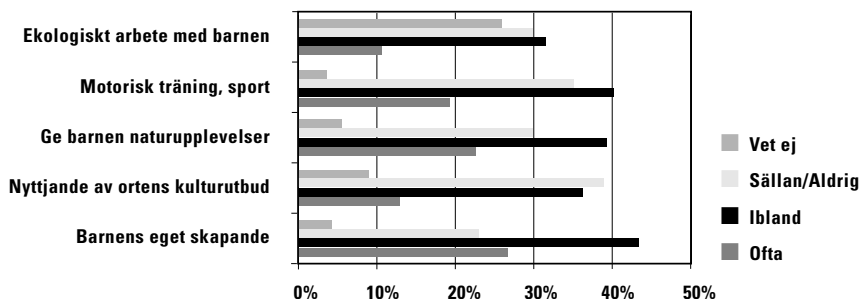
De som inte känner denna trygghet har haft möjlighet att med egna ord beskriva vad otryggheten består av. Några skriver att fritidshemmets personal inte alltid vet om barnen har gått hem eller inte, och att föräldrarna inte kontaktas direkt när olyckor skett. Några skriver att de är rädda att barnen slåss med varandra. Flera skriver att barnen lämnas ensamma att leka, speciellt vid utevistelse. Många skriver att barngrupperna är så stora vissa tider på dagen att det måste vara svårt för personalen att ha kontroll på alla barn. Några skriver också att de endast har yttlig kontakt med personalen.

Föräldrarna har också fått frågan om de känner trygghet när barnen går till och från fritidshemmet. En majoritet av föräldrarna uppger att deras barn inte går själva till och från fritidshemmet, och av de som låter sina barn gå själva känner en övervägande del av föräldrarna trygghet när barnen går till och från fritidshemmet.

Meningsfulla aktiviteter

Flertalet föräldrar anser att fritidshemmets aktiviteter är meningsfulla och stimulerar deras barns utveckling. Men de tror inte i samma utsträckning att fritidshemmet aktivt erbjuder deras barn andra aktiviteter än vad barnen redan är bra på eller intresserade av.

Föräldrarnas uppfattning om fritidshemmets aktiviteter

Föräldrarna uppfattar att barnen erbjuds möjlighet att delta i skapande verksamhet (t.ex. drama, måleri, musik) i relativt stor utsträckning. Däremot låter fritidshemmen förhållandevis sällan barnen ta del av hemortens kulturutbud, enligt föräldrarna.

På frågan om fritidshemmet arbetar med att ge barnen naturupplevelser anger flertalet föräldrar att de uppfattar att detta sker ibland, men relativt många uppfattar också att man ganska sällan är ute i naturen med barnen.

Ungefär samma svarsfördelning gäller på frågan om fritidshemmet arbetar med att barnen ska få möjlighet att delta i olika idrottsaktiviteter (t.ex. skridskoåkning, simning) med den skillnaden att fler uppfattar att detta är något man sällan eller aldrig ägnar sig åt på deras fritidshem.

Föräldrarna uppger i stor utsträckning att de inte känner till huruvida fritidshemmet arbetar med att ge barnen ekologisk medvetenhet.

Sammantaget råder en stor överensstämmelse mellan vad föräldrarna uppfattar att fritidshemmen gör och vad personalen angett att de lägger vikt vid (se personallavsnittet).

Föräldrarna har också fått en öppen fråga där de ges möjlighet att skriva vad de skulle vilja att fritidshemmet ägnade mer tid till. Föräldrarna svarar att de önskar att barnen ska få delta mer i idrottsaktiviteter. De vill också att barnen ska få ta del av kulturutbudet på orten och nämner både bibliotek och museer. Många föräldrar önskar också mer av skapande verksamhet. En förälder som skriver: *"Mer arbete i bild och form - större arbeten."* antyder att det är något mer än pyssel som man frågar efter. Många föräldrar tar också upp att de skulle vilja att fritidshemmet gjorde mer aktiviteter utomhus under hela året, och en förälder uttrycker en önskan om *"att personalen är med och leder lekar"*. En annan förälder skriver *"mer tid till rolig och*

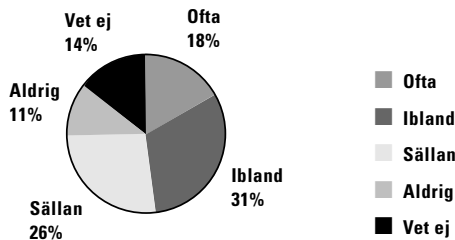
lärorik utevistelse” och en tredje ger uttryck för *”att man på fritidshemmet tillsammans skulle skapa en fantasifull gård med mycket växter*”. En fjärde förälder skriver *”Mer naturupplevelser som alla får var med på, inte bara om det är få barn den dagen.”*

En förälder skriver som svar på frågan: *”Vad som helst, idag är det nästan bara fri lek*” en annan förälder skriver: *”Mer tid att göra saker med barnen.”* ännu en förälder skriver: *”Att fritidshemmet inte bara är ett ställe där barnen bara förvaras på.”* Ytterligare en förälder skriver: *”Med de få personalresurser som finns är det inte rimligt att kräva annat än övervakning tyvärr.”* En annan förälder skriver angående alla frågor som rör barnens aktiviteter: *”Jag upplever att barnen mest springer runt och skriker, eller också sitter de framför datorerna”*.

Många föräldrar skriver att det behövs mer personal för att man ska kunna dela den stora barngruppen och bilda mindre barngrupper där man kan ägna sig åt olika aktiviteter. Många föräldrar tar också upp att barnen behöver mer möjlighet till avskildhet och lugn och ro. Att detta är något som bekymrar många föräldrar visar sig tydligt i en riktad fråga som berör *”lugn och ro”*.

Endast 18% av föräldrarna uppger att deras barn ofta har möjlighet till lugn och ro efter skoldagens slut vid sitt fritidshem.

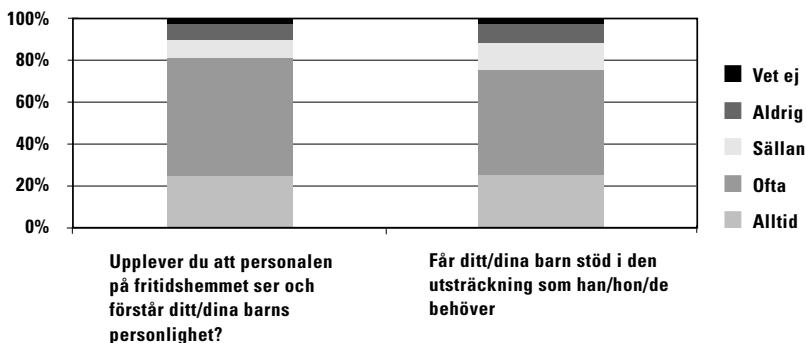
Ger fritidshemmet ditt barn möjlighet till lugn och ro efter skoldagens slut?

Se varje barn varje dag

Majoriteten av de föräldrar som har något negativt att säga om sitt barns fritidshem skriver i sina öppna svar att barngruppen är för stor. En förälder skriver att *”Det är så många barn att det känns som om mitt barn blir bortglömt.”* En annan förälder skriver att: *”Det måste vara svårt att se att alla barn har det bra.”* Några föräldrar skriver som svar på frågan vad de skulle vilja att fritidshemmet ägnade mer tid till, att de skulle vilja att man arbetade mer med *”att se varje enskilt barn”* och arbeta för att det ska finnas tid för *”det lilla samtalet”*, eller som en annan förälder uttrycker det: *”att lyssna på barnen”*.

Utgå från varje barns personlighet och behov

En klar majoritet av föräldrarna upplever att fritidshemmen är bra på att utgå ifrån varje enskilt barns personlighet och behov.

Angående vad fritidshemmet erbjuder flickor respektive pojkar uppger drygt hälften av föräldrarna att de upplever att fritidshemmet erbjuder lika stora möjligheter (tid, utrymme och inköpt material) för flickor och pojkar. Knappt hälften uppger dock att de inte vet om flickor och pojkar erbjuds samma möjligheter. Några få procent anser att fritidshemmet inte erbjuder lika stora möjligheter för de båda könen, och i de öppna svaren ges både uttryck för att det är flickorna och pojkarna som kommer i skymundan.

Social kompetens

Några föräldrar tar i sina fria svar upp att de skulle vilja att fritidshemmet arbetade mer med att lära barnen social kompetens. En förälder vill att man ägnar mer tid till *"social umgängesträning"*, en annan förälder uttrycker att fritidshemmet kunde arbeta mer med teman som, *"Sammanhållning - gemenskap - att respektera varandra"*. Några föräldrar tar också upp att fritidshemmet bör arbeta mer med barnens språk. Hur man talar med varandra och som en förälder skriver: *"att personalen ska vara lyhörda när grova ord sägs och säga till barnen då"*. Ännu en förälder skriver: *"att barnen bör få lära sig att ta hänsyn"*, och ytterligare ett par föräldrar skriver att: *"vett och etikett och uppförande"*, är något som man vill att fritidshemmets personal ska ägna mer tid till att lära barnen. *"Mänskliga relationer och värderingar"* tas också upp som ett område att arbeta mer med.

Hantera sin fritid och att ta hand om sig själv

På frågan om fritidshemmets personal arbetar med att barnen successivt ska lära sig att klara sig på egen hand svarar hälften av föräldrarna att detta sker ofta/ibland, men det är också många (30 procent) som svarar att de inte vet om personalen arbetar med detta. Någon förälder uttrycker som svar på frågan vad man som förälder skulle vilja att fritidshemmet ägnade mer tid till: *"att lära barnen att klara sig själva med till exempel mellanmålstips och även läxhjälp."*

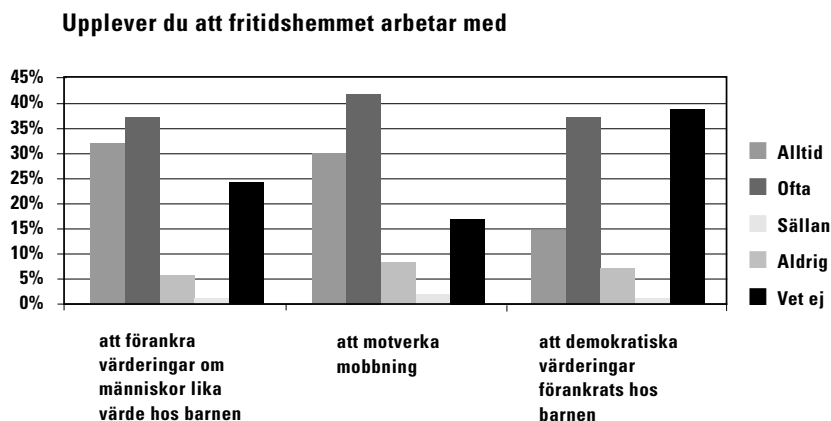
Vad föräldrarna vill att fritidshemsverksamheten ska innehålla som inte tagits upp av personalen

Föräldrarnas bedömning av verksamheten, var problemen finns, och vad som orsakar problemen, överensstämmer ofta med personalens egen bedömning i vår undersökning. Men det finns några saker som föräldrarna tar upp som väsentligt som personalen inte nämnt.

- Föräldrarna kommenterar vad barnen får för mat. Flera föräldrar skriver att barnen måste få bättre och mer varierad mat när de är på fritidshemmet.
- Många föräldrar vill att barnen ska ha möjlighet att göra sina läxor på fritidshemmet och kunna få hjälp om de behöver. Detta är särskilt viktigt för de barn som vistas sent på fritidshemmet.
- Föräldrarna vill i högre grad än personalen att barnen får en rolig och lärorik utvistelse *tillsammans* med personalen, under alla månader på året. Många föräldrar beskriver också utvistelsen som det största orosmomentet under fritidshemstiden eftersom barnen vid några fritidshem är utan tillsyn under utvistelsen.
- Många föräldrar efterfrågar också bättre information från fritidshemmet både i form av dagligt samtal vid hämtning och organiserade föräldrasamtal.

Värdegrunden

Föräldrarna har precis som personalen fått besvara frågor om värdegrunden.

Flertalet föräldrar upplever att fritidshemmen arbetar med dessa värdegrundsfrågor. Samtidigt är det många föräldrar som inte vet om värdegrundsarbete bedrivs. En rimlig tolkning är att man inte abstraherar verksamheten kring dessa frågor i den terminologi vi använt i enkäten. Men även med en sådan förklaring är det

anmärkningsvärt att så många som 17 procent av föräldrarna inte vet huruvida fritidshemmet arbetar med att motverka mobbning, och att nästan 40 procent av föräldrarna inte känner till om fritidshemmet där deras barn vistas arbetar för att förankra demokratiska värderingar hos barnen. 25 procent av föräldrarna uppger också att de inte vet om fritidshemmet arbetar med att förankra värderingar om människors lika värde hos barnen.

Information

Trots att fritidshemspersonalen angett att de arbetar mycket med värdegrunden såg vi ovan att flera föräldrar inte känner till att sådant arbete bedrivs. När vi frågat föräldrarna om i vilken utsträckning de får information från fritidshemmet så är det runt 30 procent som säger att de sällan eller aldrig informeras om *viktiga förändringar av verksamheten, hur barnet har det i barngruppen respektive hur barnet har det på fritidshemmet i stort*. Det finns ett visst samband mellan vad föräldrar vet om värdegrundsarbetet och i vilken utsträckning de får information från fritidshemmet. De 15 procent som uppgett att de inte vet om fritidshemmet arbetar mot mobbning har också uppgett att de aldrig får information om hur barnet har det på fritidshemmet.

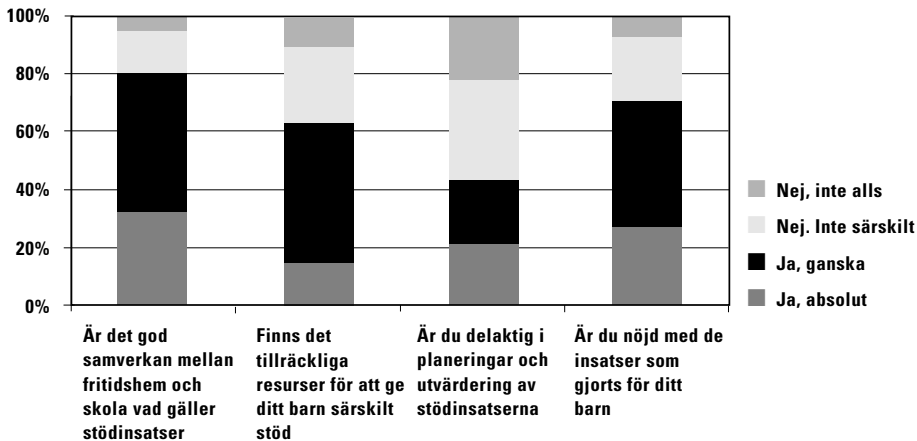
Föräldrarnas trivsel och föräldrarnas uppfattning om barnens trivsel

En övervägande majoritet (drygt 90 procent) av föräldrarna uppger att deras barn ofta eller alltid trivs med både med personal och övriga barn på fritidshemmet. Föräldrarna uppger att de känner sig välkomna när de hämtar och lämnar barnen. De flesta föräldrar känner också att de är välkomna att delta i verksamheten, men samtidigt uppger över hälften av föräldrarna att de inte har någon möjlighet att påverka verksamheten. En tredjedel av föräldrarna uppger också att barnen inte har någon möjlighet att påverka verksamheten, en tredjedel menar att barnen har möjlighet att påverka, medan den återstående tredjedelen uppgett att de inte vet.

Barn i behov av särskilt stöd

I enkäten fanns ett antal frågor som särskilt vände sig till de föräldrar som har barn i behov av särskilt stöd. Totalt har 75 respondenter, eller 16 procent av enkätpopulationen, besvarat dessa frågor.

Särskilda stödinsatser

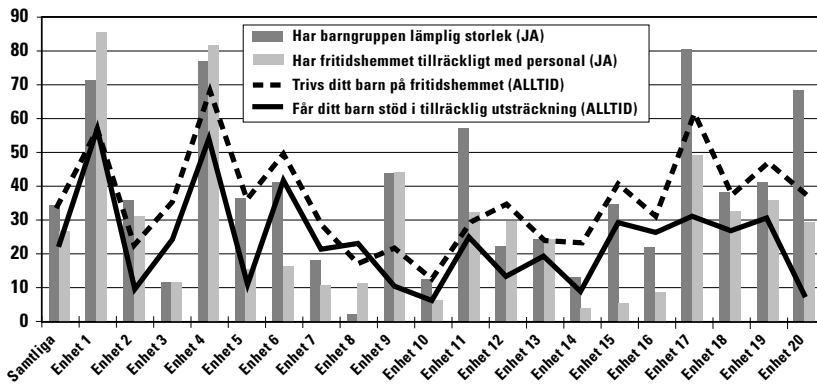
Ungefär två tredjedelar av föräldrarna är nöjda med de särskilda stödinsatser de fått till sina barn. Man uppfattar att det är god samverkan mellan fritidshem och skola vad gäller insatserna och att det i ganska stor utsträckning finns tillräckliga resurser för särskilt stöd. Däremot är närmare 60 procent av föräldrarna inte med vid planering och utvärdering av dessa stödinsatser.

Föräldrarnas uppfattning om förutsättningar och kvalitet

Lite drygt 80 procent av föräldrarna är mycket eller ganska nöjda med kvaliteten vid sina barns fritidshem. Samtidigt säger 30 procent att kvaliteten blivit sämre de senaste åren. Endast 14 procent tycker att det blivit bättre (resten vet ej eller menar att kvaliteten är oförändrad).

I enkäten fanns riktade frågor om barngruppens storlek och personaltäthet. Runt 60 procent av föräldrarna anser inte att barngruppen är av lämplig storlek. Runt 60 procent av föräldrarna anser inte heller att det finns tillräckligt mycket personal.

Dimensionering personal och barn jämfört med trivsel och stöd

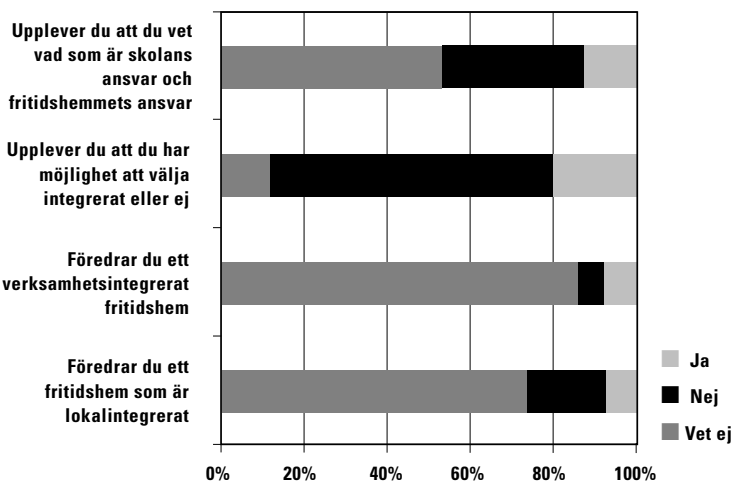
Ovanstående diagram visar att föräldrarnas uppfattning om barngruppens storlek och personaltäthet samvarierar med deras uppfattning om barnens trivsel och möjligheter att få stöd. Diagrammet illustrerar också en tydlig variation i uppfattningarna mellan föräldrar på olika fritidshem.

Vad gäller lokalerna är föräldrarna mer positiva, åtminstone vad gäller frågan om de tycker personalen gjort vad som går att göra av lokalerna för att få dem att vara trivsamma att vistas i. Där svarar drygt 90 procent av föräldrarna att de är nöjda. Dock anser 20 procent av föräldrarna att lokalerna vid deras fritidshem inte är väl lämpade att bedriva fritidshemsverksamhet i. Runt 30 procent av föräldrarna är missnöjda med utemiljön.

Samverkan med skolan

I föräldraenkäten ställde vi ett antal frågor till föräldrarna om hur de såg på integreringen mellan fritidshem och skola.

Samverkan mellan fritidshem och skola

Det framstår tydligt att flertalet föräldrar föredrar en verksamhet som är lokalintegrerad med skolan och ser också gärna att fritidshem och skola är verksamhetsintegrerade. Däremot upplever en stor del av föräldrarna att de inte har haft möjlighet att välja mellan ett fritidshem som är verksamhetsintegrerat med skolan eller ett fritidshem som endast arbetar med sin egen verksamhet.

Föräldrarna förefaller avslutningsvis inte vara helt på det klara över vad som är skolans ansvar och vad som är fritidshemmens ansvar.

Sammanfattning

En tydlig majoritet av föräldrarna uppger att de känner trygghet när deras barn vistas på fritidshemmet. De som inte känner denna trygghet oroar sig för att deras barn ska försvinna i de stora barngrupperna, att personalen inte ska märka om barnet går hem, att barnen slår varandra utan att någon vuxen finns i närheten. Flera föräldrar beskriver utevistelsen som det största orosmomentet.

Flera av föräldrarna uppfattar att fritidshemmet i huvudsak erbjuder barnen fri lek. Flera föräldrar ger också uttryck för att de skulle uppskatta om man ägnade sig mer åt verksamheter där personalen deltar i barnens lek och aktiviteter. Endast ett fåtal föräldrar uppfattar att deras barn har möjlighet till lugn och ro efter skol-dagens slut.

Föräldrarna efterfrågar mer information från fritidshemmet både vad gäller viktiga förändringar av verksamheten och om hur deras barn har det när de vistas på fritidshemmet.

Föräldrarna uppskattar integrerad verksamhet, men anser inte att de har någon möjlighet att välja om de ska ha integrerad verksamhet eller ej. De känner sig välkomna att delta i fritidshemmets verksamhet, men upplever inte att de har någon möjlighet att påverka verksamheten.

En stor andel av föräldrarna anger att de inte vet om personalen vid deras barns fritidshem arbetar med att förankra demokratiska värderingar och värderingar om människors lika värde hos barnen. Några uppger också att de inte vet om fritidshemmen arbetar för att motverka mobbning.

Sammantaget är de flesta föräldrar nöjda med kvaliteten på det fritidshem där de har sina barn. Detta trots att de tycker det blivit sämre de senaste åren och att de är väl medvetna om brister i förutsättningar vad gäller t.ex. barngruppens storlek. Sannolikt beror föräldrarnas nöjdhet på en tillit till att fritidspersonalen efter bästa förmåga tar hand om deras barn under de delar av dagen barnen annars skulle sakna tillsyn.

Slutsatser

Denna utvärdering har fokuserat effekter på kvaliteten i fritidshem utifrån besparingar, integrering med skolan och barngruppens storlek och sammansättning. I resultatdelen har vi presenterat tre perspektiv, personalens, barnens och föräldrarnas. Fritidshemmets kvalitet har vi belyst dels utifrån aktörernas egna rationaliteter, dels i relation till de allmänna råden för fritidshemmen.

När fritidshemmets personal fått berätta om vilka mål man har för verksamheten lyser framförallt två saker igenom. För det första, att barn och föräldrar ska känna sig trygga med fritidshemmet. För det andra, att fritidshemmet ska vara roligt att gå till, i kraft av att det erbjuder barnen många aktiviteter.

Kring dessa mål råder en tydlig överensstämmelse mellan personal, barn och föräldrar. Barnen ger tydligt uttryck för att de känner sig trygga med personalen. En bild föräldrarna utifrån sitt perspektiv nästan totalt instämmer i. Barnen tycker också att det är roligt på fritids och föräldrarnas uppfattning om vad barnen får göra stämmer bra överens med vad personalen lägger vikt vid. Personal och föräldrar är också överens om att samverkan mellan fritidshem och skola är ett steg i rätt riktning. Barnen har i intervjuerna ibland svårt att skilja verksamheterna åt, vilket också skulle kunna vara ett tecken på att verksamheterna börjat smälta samman.

Personal, föräldrar och barn är också i stort överens om problemen i verksamheterna. Det handlar framför allt om barngruppens storlek, personaltäthet och bristen på lämpliga lokaler och närmiljö.

Just denna samsyn uttrycker en slags kvalitet. Det råder balans mellan de tre aktörerna i studien på så sätt att man är överens om vad som är bra och dåligt med verksamheten.

Samtidigt är föräldrarna och barnen i klart större utsträckning än personalen nöjda med fritidshemmets kvalitet². Personalen ger uttryck för djup frustration. De känner att det skulle kunna vara mycket bättre, att de skulle kunna ge barnen mycket mer aktiviteter och omsorg under fritidshemstiden. Här spökar de allt för stora barngrupperna och problemen att få till stånd samverkan med skolan där hänsyn tas till fritidshemmets villkor. I ljuset av personalens perspektiv kan man fråga sig vilka föreställningar föräldrarna har om fritidspedagogik och om personalens omsorgsförmåga. Detta kan man särskilt fundera över utifrån att föräldrarna i så hög grad är nöjda med verksamheten trots att de väl känner till de bristan-

de förutsättningarna. Man förväntar sig gissningsvis att personalen verkar för en hög kvalitet ”to the bitter end”. Barnen i sin tur vet inte vad de kan förvänta sig. Stök, skrik och trängsel har blivit naturligt.

Sätter man sedan fritidshemmens kvalitet i relation till de statliga kraven på verksamheten finns det ingen anledning för någon att vara nöjd. Visst är det bra att barnen har någon att gå till när de är ledsna, eller att de inte slår sig, springer bort eller på annat sätt far illa. Detta är emellertid självklara mål. I de allmänna råden för fritidshemmen ställs krav på verksamheten som går mycket längre än elementär omsorg. Barnen ska lära sig något, inte bara klara av vardagen.

Under gynnsamma förhållanden ger fritidshemmen barnen förutsättningar för ett gott liv. Barnen lär sig mycket om mänskliga relationer, vårt samhälles värderingar och får grunden för en innehållsrik tillvaro.

På flertalet av de fritidshem vi besökt är inte förhållandena gynnsamma i ovan nämnda mening. Sett till de allmänna råden kan man bara till viss del, och ofta inte alls, svara mot det som är fritidshemmens uppgifter. Även målen om likvärdighet blir svåra att upprätthålla.

Huvudskälet till detta är barngruppens storlek. Den är på få ställen lämpligt dimensionerad i förhållande till personal och lokaler. Även om fritidshemmen har utvecklingspotential, t.ex. kring samverkan med skolan, är det tvivelsutan så att om inte mer resurser tilldelas verksamheten kommer den aldrig att kunna lyfta sig särskilt mycket kvalitetsmässigt sett.

² Detta är ett fenomen som också visar sig i Karlsudds studie, att föräldrar överlag är mer positiva än personalen till olika företeelser, vilket kan förstås som att föräldrarna har svårt att bedöma vissa saker på grund av bristande insyn.

Diskussion

Skolverkets statistik visar att antalet barn på fritidshem tredubblats de senaste tio åren och att personaltätheten halverats. Under samma period har fritidshemmet genomgått stora organisatoriska förändringar, då det integrerats med grundskolans verksamhet och på många håll flyttat in i dess lokaler.

Den forskningsöversikt som tagits fram i samband med utvärderingen visar att den snabba utvecklingen inneburit att vi har stora kunskapsluckor om fritidshemmet idag. Verkligheten ligger långt före den kunskap vi har. Denna utvärdering svarar mot en önskan om aktuell kunskap om kvaliteten i fritidshemmen.

Vi vill här föra en diskussion framför allt riktad mot två kunskapsområden dels ett ekonomiskt-pedagogiskt helhetstänkande, dels ett tänkande om barnens hela skolsituation.

Det "ekonomiserade barnet" (och fritidshemmet)

Under 1990-talet, och genom decentraliseringsreformen, blev det allt mer påtagligt att fritidshem, liksom skola och förskola, jämte de pedagogiska målen också tvingades lägga ett mål om ekonomiskt effektiv resursanvändning. Beslut om pedagogik och ekonomi har lagts sida vid sida och förts ut till verksamheten, till politiker och chefer på lokal nivå. Detta har problematiserats av flera forskare, som pekar på att de två målen är oförenliga eller har inbyggda motsättningar. Rohlin (1995) lyfter fram att det historiskt sett är en ny strategi inriktad på ekonomisk anpassning och flexibilitet som vinner insteg tillsammans med ett helt nytt ekonomiskt språkbruk. Hon menar att det förändrar pedagogernas perspektiv och blir ett led i iscensättningen av det hon kallar "det ekonomiserade barnet".

Flising (1995) och Andersson m.fl. (1997) visar att skolledarna under början av 1990-talet upplevde det svårt att balansera mellan ekonomiska och pedagogiska mål, då varje ekonomisk prioritering fick en pedagogisk konsekvens. Andersson m.fl. visar sedan att denna balansgång blev allt lättare att hantera, trots att det ekonomiska läget blev allt kärvare. Vad betyder detta? Kan det vara så att man gett upp de pedagogiska målen för att kunna driva igenom kraftiga besparingar? Våra resultat visar att fritidshemmets resurser beskurits långt bortom den gräns där god kvalitet kan garanteras. Vi har inte studerat vilka underlag politiker och skolledare har grundat sina nedskärningar på, men vet via andra studier (Skolverket 1998)

att ekonomisk effektivisering ofta görs ”på känn”. Att skära i en verksamhet utan att ta hänsyn till de pedagogiska konsekvenserna måste betraktas som huvudlöst och kortsiktigt. Det gör naturligtvis all skillnad i världen om man tänker om barn som kostnader eller som investeringar. Det som på kort sikt kan tyckas lönsamt kan på lång sikt bli väldigt kostsamt.

I ett forskningsprojekt kallat ”den bästa generationen” har en forskargrupp intervjuat ett antal individer födda 1965-1974. Studien genomfördes 1993-95 för att få en bild av hur den generation ”artat” sig som växte upp under en period då Sverige historiskt sett stod på topp vad gäller nationell välfärd. Även om forskarna utifrån sitt materialet inte vill dra för långtgående slutsatser konstaterar man att den undersökta generationen på ett sätt som inte tidigare generationer givits möjlighet till, kunnat få vara fysiskt friska, utveckla en stabil och självständig personlighet och tillägna sig kunskaper de har nytta av i sina fortsatta liv. Forskarna mötte unga vuxna som hade en självklar vilja att ta ansvar för sig själva och andra i framtiden, och som var fulla av uppslag och idéer. Även för de intervjuade som var arbetslösa vid tillfället tycktes framtiden vara fylld av möjligheter.

Den genomgående positiva bild forskarna fick av den undersökta generationen ställer man mot deras gynnsamma uppväxtvillkor. Om svaret på den ”nya” vuxengenerationens psykiska och fysiska välmående finns i deras barndomshistoria ger det en tydlig och självklar anvisning för handling: ”Att satsa samhälleliga resurser - materiella och immateriella - på barn och ungdom är ett grundläggande sätt inte bara att skapa och upprätthålla grundläggande etiska och demokratiska värden. Det ger också långsiktiga förutsättningar för en bra framtid.” (Ohlander i *Framtider* 4/95 sid7)

Vi kan inte veta vilka effekter besparingar på fritidshemmen ger på lång sikt. På kort sikt har vi sett en personalstyrka som ”går på knäna” och känner sig frustrerade. Vi har också sett ett stort antal barn som spontant och tidigt under intervjuerna lyft fram skrik, bråk och stök som ett naturligt inslag i deras vardag, lyckligt ovetande om vad de utifrån ”de allmänna råden” går miste om. Det är svårt att diskutera denna bild gentemot de ekonomiska realiteter som varit rådande under 1990-talet. Hur ska samhället värdera barns välfärd mot andra gruppers välfärd i en tid då besparingar måste göras? Vilken personalstyrka jobbar inte under stor stress och press? osv (se vidare delbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:3). En fråga som dock måste ställas, är om det överhuvudtaget finns ett ekonomiskt-pedagogiskt helhetstänkande som sträcker sig in i framtiden. Först när ett sådant helhetstänkande finns blir det möjligt att fatta kloka beslut om t.ex. dimensionering av barngrupper och personaltätet.

Att se hela barnet

Samtidigt som vi slagit fast att fritidshemmens största problem har att göra med knappa ekonomiska resurser vill vi lyfta ett annat utvecklingsområde. Det handlar om den pedagogiska visionen att se hela barnet under hela dess skoltid, eller ett helhetstänkande kring omvårdnad och pedagogik (vad man internationellt kallar "educare", se vidare Lidholt 1999).

Vi kommer att diskutera detta helhetstänkande ur två perspektiv, dels personalperspektivet, dels barnperspektivet.

Personalperspektiv

Mycket av den forskning som ägnats fritidshemmen under 1990-talet är helt eller delvis ur ett professionsperspektiv, där man bl.a. studerat betydelsen och effekter av samverkan för olika yrkesgrupper (se t.ex. Andersson m.fl.1997, Calander 1999, Flising 1995, Gummesson m.fl. 1992, Hansen 1999, Johansson 1999, Lidholt 1999).

De flesta studier verkar vara överens om att samarbetet mellan fritidshem och skola gäller skoltiden och inte fritidshemstiden före och efter skoldagen. Det är alltså i första hand en förstärkning av skolans resurser som sker.

Idén med integrering av fritidshem och skola har fötts ur en vision om en samlad skoldag, där personal inom skola och fritidshem arbetar i arbetslag och följer barnen under hela dagen. De fritidspedagoger vi intervjuat är i stor utsträckning positiva till att fritidshemsverksamheten integreras med skolan. Men integreringen har också vid flera fritidshem utnyttjats som försök att göra besparingar och vi har tydligt sett hur fritidspedagoger använts som resurslärare, som vikarier, eller t.o.m. som ordinarie lärare.

Även om de flesta av de fritidspedagoger som vi intervjuat har varit positiva, har de också berättat om många och svårlösta problem i samband med integreringen. Fritidspedagogerna har sammantaget pekat på några förutsättningar för att samarbetet i arbetslagen ska fungera:

- Att man har lokaler (integrerade eller ej) som är lämpade för fritidshemsverksamhet, vilket innebär att man har tillgång till kök, ateljé/verkstad, rörelserum, lugna utrymmen där man kan koppla av, samt en stimulerande utemiljö.
- Att det vid skolan/fritidshemmet är reglerat hur fritidshemspersonalens arbetstid ska fördelas mellan arbetet inom skolan, och arbetet med att bedriva en pedagogisk eftermiddagsverksamhet.
- Att det vid skolan/fritidshemmet är reglerat hur mycket tid som fritidshemspersonalen ska ägna åt planering med hela arbetslaget, med den/de lärare på skolan som man samverkar med, och med den övriga personalen inom fritidshemmet för att planera eftermiddagsverksamheten, samt för samtal med föräldrarna.
- Att rektor skapar förutsättningar för ett gott samarbete i arbetslagen, och klart formulerar ansvarsfördelningen mellan de olika yrkesgrupperna inom skolan/fritidshemmet.

Brister finns vad gäller ovanstående punkter vid flertalet fritidshem som vi har besökt, vilket medför att fritidshemspersonalen på många håll i nuläget har svårt att klara arbetet i den integrerade verksamheten. Till exempel har lokalintegration ibland genomförts utan att man sett till att de nya lokalerna är lämpade för de verksamheter som ska bedrivas i dem. Fritidshemmets och skolans personal tvingas då samarbeta inte kring en gemensam verksamhet, utan med att hitta former för att kunna bedriva sina olika verksamheter i samma lokal.

Bilden forskningen gett om att samverkan mellan skola och fritidshem endast pågår under förmiddagstid, dvs. skoltid, får starkt stöd även i denna utvärdering. På eftermiddagen ansvarar fritidshemspersonalen själva för all verksamhet, och då är verksamheten inte integrerad med skolan annat än lokalmässigt. Det finns en tydlig obalans i systemet. Lärarnas avtal ger dem rätt att planera verksamheten under eftermiddagarna under s.k. barnfri tid. Vid flera enheter vistas fritidspedagogerna i stort sett i barngruppen hela dagen. Konsekvenserna av detta blir, dels att de inte har någon möjlighet att planera eftermiddagsverksamheten, dels att de blir uttröttade.

En annan effekt vi sett av integrationen är att fritidshemspersonalen sällan har några egna mål för verksamheten att arbeta mot. Istället har fritidshemmen ofta gemensamma mål med skolan, eller så har de helt övertagit skolans mål. Calander visar i sin avhandling att skolans tydliga regler och starkare inramning ofta tar överhand och blir styrande när de ställs mot fritidspedagogernas otydligare (obs! värdeneutralt) riktlinjer och svagare inramning. Vår studie ger stöd för det resonemanget och vi har tydligt sett att fritidshemspersonalen har haft svårt att hävda sin yrkeskompetens och yrkeskultur gentemot skolan. Calander uppmanar till omedelbar skilsmässa då han är orolig för en "skolifiering" av fritidspedagogernas yrkesroll, från fritidens pedagog till hjälplärare. Andra forskare (Hansen 1999 och Johansson 1999) går försiktigare fram och säger sig kunna visa på en större ömsesidig förändring av yrkesrollen, men betonar samtidigt de krävande psykologiska aspekterna av förändringsprocessen.

På samma sätt som vi resonerade om det ekonomiska-pedagogiska helhetstänkandet kan vi resonera om integrationen. Motivet har varit en bättre dag för barnen, men ett alltför kortsiktigt perspektiv har lett till att skola och fritidshem fastnat i bryderier kring hur verksamheten ska organiseras. Personalen på fritidshem och skola har uppenbart inte getts tillräckliga förutsättningar att gemensamt "ta sig fram" till en idé om vad "educare" betyder. Man fastnar i här och nu problem, precis som vid budgeteringen av verksamheten, innan man hunnit lägga det långsiktiga perspektivet. Lidholt (1999) visar i sin avhandling att tid och stöd för kollegial reflektion över den egna praktiken är en bristvara. En vanlig strategi i personalgrupperna på de förskolor hon studerat var *anpassning*, dvs. att sänka den pedagogiska ambitionsnivån, och försöka vara nöjda med det man trots allt gjorde. På de fritidshem vi studerat handlade denna nöjdhet om att man anser sig kunna ge barnen en viss grundläggande trygghet. Verksamheten har kommit att präglas av

det Lidholt kallar akut krishantering, snarare än planerat pedagogiskt arbete.

Härvid spelar förstås det ekonomiska-pedagogiska helhetstänkandet in, men vi har även sett samma fenomen i en analysen av den mer ekonomiskt gynnade gymnasireformen.

Gymnasireformen syftade bl.a. till att höja kvaliteten i undervisningen. En väg mot detta mål var att avreglera och decentralisera verksamheten och låta lärare och rektorer förändra och utveckla skolan utifrån lokala förutsättningar. En annan väg var att konstruera gymnasieskolan så att den skulle kunna omformas och förändras i den takt detta var nödvändigt.

Analysen av gymnasieskolan pekar på att den genomgripande förändring reformen syftade till för undervisningspraktiken i stor utsträckning uteblev. En förklaring till det söks i själva arbetet med de organisatoriska delarna av reformen. Skolorna lade i reformens inledningsskede ner stor möda och mycket tid på de organisatoriska inslagen. De organisatoriska förändringarna blev ett mål i sig.

Det gemensamma för fritidshemmets integrering med skolan och reformeringen av gymnasieskolan är att allt för mycket tid och kraft gått åt till att förhålla sig till ekonomi och former för samarbete (organisationen) istället för till de pedagogiska visionerna och idealen.

Under sådan förutsättning blir barnen och eleverna, som Flising skriver, statister i de vuxnas samverkansaktiviteter.

Barnperspektiv

En helhetssyn på barnen förutsätter att lärare och fritidspedagogers speciella kompetenser kan nyttjas i ett samspel för att skapa en sammanhållen verksamhet som ser till hela barnet hela dagen. Ett gott samarbete i arbetslagen innebär inte att gränserna mellan skolans och fritidshemmets personal ska suddas ut, utan att de olika yrkesgruppernas kompetenser på ett optimalt sätt utnyttjas. Ämneskompetens bör krävas för att garantera barnen god kvalitet i undervisningen.

Fritidspedagogerna har istället den viktiga uppgiften att skapa förutsättningar för barn att själva kunna skapa sig en meningsfull fritid i sina liv. Detta kan ske genom att barnen lär sig former för samvaro, att man tränas i att umgås med varandra och får lära sig att kompromissa, vilket fritidshemmen idag ägnar stor del av sin tid åt enligt våra resultat. Men för att barnen ska lära sig att kunna utnyttja sin fritid krävs också att utomhusvistelsen ska kunna bli ett naturligt och roligt inslag i barnens liv, att eget skapande och utövande av andra aktiviteter ska ha betydelse för barnens uppfattning om fritid, att barnen får möjlighet att pröva på olika idrotter, att de lär sig att utnyttja sin hemorts/förorts kulturutbud och förknippar detta med sin fritid och att barnen får lära sig att klara vissa saker själv som t.ex. att tillreda ett mellanmål.

Att barnen får lära sig att ta till vara sin hemorts möjligheter och att ta hand om sig själva är en bra grogrund för att barnen ska kunna skapa sig en meningsfull fri-

tid när de så småningom lämnar fritidshemmet. Det är också en fråga om demokrati att människor tidigt får tillägna sig redskapen för att vara aktiva medborgare och att utnyttja sin fritid till en innehållsrik och meningsfull sysselsättning.

För att barnen ska kunna utveckla dessa sidor hos sig själva behöver barngrupperna vara mindre än de är idag. Personalens mål *att kunna erbjuda olika aktiviteter* förutsätter att det finns så mycket personal att man kan dela upp den stora barngruppen i mindre grupper. Personalen vid flera fritidshem beskriver en situation där en av personalen inte kan ta med sig en grupp barn för att genomföra en aktivitet, utan att de kvarvarande barnen blir för många för den andra personalen att ansvara för. Vid dessa fritidshem måste man alltid arbeta med hela gruppen samtidigt, vilket ofta innebär att barnen inte får någon möjlighet att välja vad de vill göra på sin fritid, och inte heller kan man ägna sig åt särskilt avancerade aktiviteter.

Fritidshemmen har som en konsekvens av de stora barngrupperna dåliga möjligheter att erbjuda barnen en variationsrik fritid. Barnen ges inga möjligheter att *"vidga och fördjupa sina kunskaper om sig själva och sin omvärld"* (Allmänna råd 1999:2 sid. 14). Barnen gör ganska mycket på fritidshemmen av det de redan kan. Om verksamheten dessutom bygger på *"insikten att barns utveckling och lärande sker hela tiden och i alla sammanhang"* (sid 14), får barnen vid flertalet av de fritidshem vi besökt en ganska ensidig utveckling och ensidigt lärande. Måhända att barnen har roligt, men en alltför fri lek förbereder inte barnen särskilt mycket för framtiden. Även om fri lek är viktigt betyder det inte att leken måste vara fri från vuxna. Kanske är det så att den fria leken skulle bli mycket bättre i de vuxnas närvaro. För att knyta tillbaka till exemplet där barnen leker att pojkar är indianer som jagar flickorna som är djur, eller slavar, skulle en vuxens närvaro kunna vrida och vända på förutsättningarna så att barnen kom ifrån invanda stereotyper. Ett annat exempel handlar om att väldigt många barn säger att de tycker att det är tråkigt att vara ute (vilket barnen är varje dag på varje fritidshem vi besökt). Undantag utgörs av de fritidshem där personalen är ute och gör något tillsammans med barnen. Vid dessa fritidshem berättar barnen att det är roligt att vara ute. Att göra utevistelsen till ett naturligt, roligt och meningsfullt inslag i barnens liv är en stor utmaning för fritidshemmets personal. Detta är också något som efterfrågas av föräldrarna.

Enligt de allmänna råden bygger fritidshemmets verksamhet på att barns socialisation och utveckling sker i grupp. *"Barns självkänsla och identitet utvecklas i samspel med andra."* (sid 16) Det handlar om att kunna föra sig bland andra på ett av de andra accepterat sätt, men också om att lära sig av varandra och att man *"upplever sig som en tillgång i gruppen"* (sid 14). Från både barn och personal har bilden varit tydlig att personalens arbete mest går ut på att hålla samman gruppen. Det enskilda barnet, individen, hinner personalen inte med. Vår fråga blir då vad det är för mening med helhetssyn om man, som personalen säger, "inte hinner se varje barn varje dag".

Samtidigt har vi sett att barnen känner sig trygga. De vet vem de ska gå till när något hänt, när de slagit sig eller av andra anledningar är ledsna. Barnen vänder sig naturligt och självklart till personalen om de ser att någon retas. Detta är också ett av verksamhetens främsta mål enligt personalen. Denna omsorg tycks emellertid förutsätta att barnen själva kan göra sig sedda.

”Andrum” nämns inte i de allmänna råden för fritidshemmen. Mot bakgrund av olika s.k. ”larmrapporter” om sönderstressade barn och ”hjärnstressade” barn i förskola/skola (se t.ex. Aftonbladet 1999-08-24 och 2000-01-11, www.aftonbladet.se, DN 2000-03-13 www.dn.se, SvD 2000-03-29 www.svd.se kan man fråga sig om inte också våra resultat förstärker bilden av att barnen har ”bestulits” sitt andrum. Fritidshemmens lämplighet för de barn som har särskilda behov av lugna miljöer måste kunna diskuteras. Sett i relation till att barnen under stor del av dagen inte har tillgång till andra lugna miljöer, finns det kvalitetsbrister hos fritidshemmen när barnen mer talar om skrik och stök än lugn och ro. Fritidshemmen skulle kunna få vara den institution som värnar om andrummen. Detta kräver struktur och möjligheter för barnen att arbeta under koncentration.

Vid många fritidshem råder det också brist på små rum där barnen kan få vara ifred, ta det lugnt, och göra något utan att bli störda av andra. Även av utemiljön krävs att det går att skapa egna ”rum” för att barnen ska ha möjlighet att få ro att leka konstruktiva lekar. Barnen vistas i stora barngrupper, liksom personalen, hela dagen och behöver fler utrymmen än vad som nu är fallet för att kunna dra sig tillbaka. Detta för att barnen ska slippa att oavbrutet konfronteras med varandra, vilket ofta ger upphov till onödiga konflikter. Möjlighet till lugn och ro efter skolans slut är något som efterfrågas av personal, föräldrar och av barnen själva. Lugn i en barngrupp kan uppnås när barnen har något meningsfullt att göra.

I Johanssons studie (1999) utser personalen barnen till vinnare. Personalen där anser till 96 procent att samarbetet har stor eller mycket stor betydelse för barnen. När vi ovan diskuterat helhetssyn ur barnens perspektiv är det lika rimligt att resonera om barnen som de stora förlorarna. Det återstår att belägga att barnen vinner mer på samverkan mellan fritidshem och skola än vad till exempel personalen gör. Eller att det faktum att personalen ser barnen hela dagen ger barnen den bästa helheten. Är det kanske mer de vuxnas behov att se barnen hela dagen som kommit till uttryck? Det är i slutändan bara barnet som upplever helheten i alla dess aspekter.

Finns fritids?

Svaret på den frågan ligger i hur man definierar fritidshem. Det finns en plats där man är på sin fria tid efter skolan och under loven. Ofta är denna plats det klassrum där man också tillbringar sin skoltid. Här finns personal som tröstar om man slår sig och som hjälper till att lösa konflikter när dessa uppstår mellan barnen. Barnen får leka med varandra här. De blir tilldelade ett mellanmål, och de får hjälp med att hålla reda på när de ska gå hem.

Men barnen erbjuds inte särskilt ofta att delta i planerade aktiviteter eller att pröva något de inte redan kan. Personalen hinner inte heller tala med alla barn, och de deltar inte heller i barnens aktiviteter. En grundläggande trygghet kan erbjudas i flertalet fritidshem men meningsfull fritid erbjuds knappast överallt.

Fritidshemmen har under 1990-talet ekonomiskt sett marginaliserats. Inte heller de pedagogiska visionerna verkar leva kvar. Fritidshemmens huvudproblem är dess osynlighet, både vad gäller samverkan med skolan och vad gäller tillförsäkrandet av nödvändiga resurser. Besparingskraven har vunnit över de pedagogiska idealen, och samverkansproblem skymmer idén om en helhetssyn på barnen.

Vi kan runda av diskussionen med två exempel på detta.

Barnen på samtliga fritidshem vi studerat får mellanmål ganska snart efter det att de kommit till fritidshemmet. En hel del barn går därefter hem. Mellanmålet är också den stund på dagen då barngruppen är som störst. När fritidshemmen flyttade in i skolans lokaler började man inta mellanmålet i skolmatsalen. Här går två typer av besparingsåtgärder hand i hand, dels den stora barngruppen³, dels utnyttjandet av skolans matsal istället för att varje enhet/avdelning har ett eget kök. Ur ett ekonomiskt perspektiv är denna lösning oklanderlig, helt enkelt väldigt rationell. Ur ett pedagogiskt perspektiv kan det vara förödande. För det första blir det svårt att lära barnen tillreda sitt eget mellanmål. För det andra skulle mellanmålet kunna vara ett bra tillfälle för barn och personal att samlas runt ett bord, äta i lugn och ro, och samtala om något gemensamt. För de barn som sedan går hem är ju detta faktiskt det enda tillfället till samtal med fritidshemspersonalen. Vid de fritidshem vi besökt har den pedagogiska verksamheten kring mellanmålet ofta gått förlorad. Fritidshemspersonalen blir då mer matvakter än pedagoger.

Det andra exemplet rör de fritidshem/skolor där verksamhetsintegrering snarare handlar om ett sätt att organisera än bygger på en helhetssyn på barnen. Tydligast yttrar sig detta i de fall där fritidspedagogerna går in i skolan med sådan kraft, fysiskt och psykiskt, att det som tidigare varit deras huvuduppgift - eftermiddagsverksamheten - inte kan planeras och/eller svårligen orkas med. I bästa fall har man då vunnit en helhetssyn som sträcker sig över halva dagen.

För att göra fritidshemmen till något mer än en definitionsfråga finns ett antal villkor som måste vara uppfyllda.

³ Vid mellanmålet är det vanligt att barn från flera olika avdelningar eller t.o.m. olika fritidshem äter tillsammans.

- Det måste finnas tillräckligt med personal i tillräckligt små barngrupper och lämpliga lokaler, för att inte bara kunna garantera barnens trygghet utan fastmer ge barnens fritid ett meningsfullt innehåll.
- Det måste finnas en tydligt formulerad verksamhetsidé från skolans ledning som ger personalen rimliga möjligheter att bedriva sina respektive verksamheter utifrån det som förenar och skiljer dem åt.
- Det måste bland personalen finnas en gemensam uppfattning om barnets hela skola-fritidshemssituation, vilket kan innebära att olika personalgrupper ser barnen vid olika tillfällen och på olika sätt. Målet måste vara att alla barn alltid ska kunna känna sig "sedda".

Inget av dessa villkor är försumbara. Betydelsen av dem är fundamental för fritidshemmens kvalitet.

Referenser

Litteratur

- Andersson, Bengt-Erik, Rohlin, Malin, Söderlund, Anita (red) (1997) *Skola- skolbarnsomsorg i samverkan*. SKOLBOM-projektet nr 3. Utvärdering av - skolbarnsomsorg. Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap
- Berglund, Margaretha (1997) *Omsorg, vård och undervisning. En studie av den ideologiska grundsynen i arbetsstuga och fritidshem med exempel från Luleå och Stockholm*. Pedagogiska institutionen, Umeå universitet
- Calander, Finn. (1999) *Från fritidens pedagog till hjälplärare. Fritidspedagogers och lärares yrkesrelation i integrerade arbetslag*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala studies in education 80
- Flising, Björn (1995) *Samverkan skola-skolbarnsomsorg. En utvärdering*. SOS-rapport 1995:12 Stockholm: Socialstyrelsen.
- Fredriksson, Gunilla (1993) *Integration av förskola, skola, fritidshem - utopi och verklighet. Ett försök att skapa en annorlunda skola i en traditionell miljö*. HLS Förlag Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap.
- Gummesson, Margit, Flising, Björn, Qvarsell, Birgitta, Wener, Inga-Lill (1992) *Samverkan för utveckling. I skola och barnomsorg*. Stockholm: Allmänna Förlaget.
- Hansen, Monica (1999) *Yrkeskulturer i möte. Läraren, fritidspedagogen och samverkan*. Göteborg Studies in Educational Sciences 131 Acta Universitatis Gothoburgensis
- Johansson, Inge (1996) *Samarbete för utveckling. Hur fritidspedagoger, lågstadielärare och rektorer i Gävle ser på samarbete*. Gävle: Gävle skolförvaltning
- Johansson, Inge (1999) *Samarbete Effektivitet Kvalitet i integrerade verksamheter för sexåringar, skola och fritidshem. Teoretiska utgångspunkter och resultat*. Stockholms stad: FoU-rapport 1999:5
- Karlsudd, Peter (1999) *Särskolebarn i integrerad skolbarnsomsorg*. Institutionen för pedagogik. Lärarhögskolan i Malmö.
- Lidholt, Birgitta. (1999) *Anpassning, kamp och flykt. Hur förskolepersonal handskas med effekter av besparingar och andra förändringar*. Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet.
- Péres Prieto, Hector. (1997) *Om elevperspektivet i skolforskningen*. Opublicerat manus, Skolverket
- Rohlin, Malin (1995) *Skolbarns omsorg - en samhällsfråga? Den offentliga skolbarnsomsorgen ur ett nutidshistoriskt perspektiv*. Lärarhögskolan i Stockholm Institutionen för barn- och ungdomsvetenskap Rapport nr 5
- Ståhle, Monica (1995) *Barnskolan i Skurup. Personalens attityder*. Institutionen för pedagogik och specialmetodik. Lärarhögskolan i Malmö, Lunds universitet
- Svensson, Roland (1981) *Offentlig socialisation. Det nya fritidshemmet i teori och praktik*. Lund; Liber Läromedel

Torstenson-Ed, Tullie, Johansson, I. (2000) *Fritidshemmet i forskning och förändring*. Stockholm: Liber distribution.

Ågårdh, Ingegerd (1992) *Föräldrars uppfattning omkring samarbete skola-fritidshem*. Institutionen för pedagogik och specialmetodik. Lärarhögskolan i Malmö, Lunds universitet

Offentligt tryck

Prop. 1997/98:94. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet m.m.*

Regeringens skrivelse 1998/99:121. *Samverkan, ansvar och utveckling. Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning*. Utbildningsdepartementet

Skolverkets rapport nr 157. *Beskrivande data om barnomsorg och skola 1998*. Stockholm: Liber distribution

Skolverket (1998a) *Integration mellan barnomsorg och skola. Beslut genomförande och konsekvenser i tolv kommuner*. Stockholm

Skolverket (1998b) *Utan oskäligt dröjsmål? Barnomsorgens utbyggnad samt kommunernas regler vid arbetslöshet och föräldraledighet 1998*. Stockholm: Liber distribution

Skolverket (1999) *Allmänna råd för fritidshem*. Allmänna råd 1999:2 Stockholm: Liber distribution

Skolverket (2000) *Barnomsorg och skola. Jämförelsetal för huvudmän, del 1. Rapport nr 183*. Stockholm: Liber distribution

Socialstyrelsen (1997) *Produktivitet och kvalitet i barnomsorgen*. Stockholm: Nordstedts tryckeri AB

SOU 1972:26,27. *Förskolan del 1 och 2. Betänkande angivet av 1968 års Barnstugeutredning*.

SOU 1974:42. *Barns fritid. Fritidsverksamhet för 7-12 åringar. Betänkande angivet av 1968 års Barnstugeutredning*.

SOU 1974:53. *Skolans inre arbete*.

SOU 2000:3. *Välfärd vid vägskalet - utvecklingen under 1990-talet. Delbetänkande av Kommittén Välfärdsbokslut*.

Övrigt

Den bästa generationen - individuell utveckling och social integration. Ohlander, A-H. Artikel i *Framtider* 4/1995

Den bästa generationen? - värderingar och verklighet. Ehnberg, J. & Kälvemark, S. Artikel i *Framtider* 4/1995

Barnen stressas sönder. Artikel i *Aftonbladet* 1999-11-24

Våra barn är hjärnstressade. Artikel i *Aftonbladet* 2000-01-11

Skolan hälsorisk för elever. Artikel i *DN* 2000-03-13

Vart tjugonde barn är deprimerat. Artikel i *SvD* 2000-03-29

Bilagor

Personalintervju

Bakgrund:

Antal barn, bakgrund (upptagningsområde)

Antal personal, utbildning

Antal barn per heltidspersonal

Organisation, integrerad eller ej, integrerad på vilket sätt

Typfrågor: (utgå från den besökta verksamheten) Försök få konkreta exempel!

Vision, filosofi, idéer

Vad är fritid för er, vad är meningsfull fritid, bra fritid, för barn?

Mål

Vad har ni för mål i den här verksamheten? Vad vill ni med det ni gör?

Vad är god kvalitet i fritidshem (generellt)?

När är det god kvalitet i verksamheten (konkret i den besökta verksamheten)?

Förutsättningar och möjligheter att realisera ovan

Vad har ni för möjligheter att realisera era tankar om fritid?

Vad har ni för möjligheter att nå verksamhetens (era) mål?

t.ex. utifrån nedskärningar och förändringar i organisationsformen, ledningen, hur påverkar ev. integrering med skolan er som personal? Hur påverkar det barnen?

Vad har blivit bättre och vad har blivit sämre under de senaste åren?

Resultat

Hur ser ni att ni når era mål?

Hur använder ni resultaten?

Barnintervju

Beskrivning av en dag.

Vad händer när ni kommer från skolan?

Tar någon emot er då?

Vilken tid äter ni mellanmål?

Var serveras det?

Hjälper ni till att plocka fram och plocka undan?

Är det lugnt när ni äter?

Vad brukar ni prata om då?

Vad gör ni sen?

Är ni oftast ute eller inne och leker?

Vill man vara ensam ibland och bara ta det lugnt?

Finns det någonstans där det går att vara i fred?

Får ni göra egna saker?

Om ni inte kommer på vad ni vill göra vad gör ni då?

Brukar personalen komma med idéer om vad ni ska göra?

Brukar personalen ha hittat på vad som ska hända idag innan ni kommer?

Vad brukar ni göra mest när ni är på fritids av följande alternativ:

Vara ute och röra på er eller sporta.

Besöka bibliotek, museer och teatrar.

Gå ut i skogen på utflykt.

Måla, snickra, eller sy.

Läsa, skriva och rita.

Lyssna på musik eller dansa.

Ta det lugnt och vila sig.

Prata eller leka med kompisar.

Prata med personalen.

Hitta på egna lekar.

Spela spel (med färdiga regler).

Vad skulle ni önska att ni kunde göra lite oftare?

Brukar flickorna och pojkarna göra ungefär samma saker, eller är det vissa saker som flickorna gillar mest och andra saker som pojkarna gillar mest här på ert fritids?

Om det är både manlig och kvinnlig personal:

Vem i personalen brukar vara med mest i lekarna utomhus?

Vem i personalen brukar vara med mest i lekarna eller aktiviteterna inne?

Vem brukar servera och plocka undan efter mellanmålet?

Är ni alltid snälla mot varandra?

Finns det något man kan bli ledsen för när man går på fritids?

Om ni skulle bli retade, skulle ni säga till någon i personalen då?

Om någon annan blir retad, säger ni till någon av personalen då?

Säger ni till även om det är någon som inte är er kompis som blir retad?

Vad händer när ni blir osams?

Vad händer när ni tycker olika (i förhållande till varandra eller personalen)?

Är det roligt att gå på fritids?

Finns det något som ni skulle önska var annorlunda?

Är det något som är riktigt tråkigt med att gå på fritids?

Vad är det bästa med fritids?

Vad gör ni när ni vill ha hjälp med något (ledsen, slagit sig osv)

Brukar ni läsa läxor på fritids?

Slutligen:

Varför går ni på fritids?

Frågeformulär som vänder sig till fritidshemmets personal

Här följer ett antal påståenden att ta ställning till, samt några frågor att besvara.

Vi vill att era svar ska beskriva **verksamheten vid just ert fritidshem**, och inte hur fritidshem arbetar i allmänhet.

Bakgrundsinformation

Hur länge har du arbetat som fritidspedagog/ förskollärare/ barnskötare? Mer än tre år Mindre än tre år
Stryk under rätt utbildning — —

Om du har annan utbildning än ovanstående, vilken? _____

Hur länge har du arbetat på just det här fritidshemmet? Mer än tre år Mindre än tre år

Kön? — —
Kvinna Man

Totalt antal personal på fritidshemmet: _____

Totalt antal barn på fritidshemmet (c:a): _____

Din barngrupps storlek: _____

Antal personal på din barngrupp: _____

Kryssa i det svarsalternativ som du tycker stämmer bäst överens med din uppfattning om hur ditt fritidshem fungerar.

• Värdegrunden

"All offentlig verksamhet för barn vilar på demokratins grund. En viktig uppgift för fritidshemmet är att bidra till att de demokratiska värden som vårt samhällsliv vilar på, grundläggs och förankras hos barnen. De demokratiska värdena uttrycks bland annat i regeringsformen och läroplanen. I läroplanen har de fått en mer framskjuten plats än tidigare....De demokratiska värdena ska ligga till grund för arbetet i såväl fritidshem som skola." (Allmänna råd för fritidshem, Skolverket 1999)

1. Fritidshemmet har **gemensamma riktlinjer** (uttalade eller nedskrivna) för hur man ska arbeta med att förankra värderingar om människors lika värde hos barnen.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

2. Fritidshemmet har **gemensamma riktlinjer** för hur man ska arbeta för att bidra till att demokratiska värden förankras hos barnen.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

3. Fritidshemmet har **gemensamma riktlinjer** för hur man aktivt ska arbeta för att motverka mobbning och trakasserier.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

• **Fritidshemmets uppgift**

Att ge en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen

4. Barnens lek och aktiviteter arrangeras kring viktiga teman.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

Ge exempel på **ett** tema: _____

5. Hur stor vikt lägger ert fritidshem vid följande, där 1 är lägst och 4 är högst:

Nyttjande av ortens kulturutbud.	1 __	2 __	3 __	4 __
Barnens egen skapande verksamhet.	1 __	2 __	3 __	4 __
Motorisk träning och sport.	1 __	2 __	3 __	4 __
Att ge barnen naturupplevelser.	1 __	2 __	3 __	4 __
Ekologiskt arbete med barnen.	1 __	2 __	3 __	4 __
Möjlighet till avskildhet och lugn efter skolans slut.	1 __	2 __	3 __	4 __
Fri lek.	1 __	2 __	3 __	4 __
Husliga göromål.	1 __	2 __	3 __	4 __
Läsa och räkna.	1 __	2 __	3 __	4 __
Berätta, dramalek.	1 __	2 __	3 __	4 __
Aktiviteter ...i hela gruppen	1 __	2 __	3 __	4 __
...i mindre grupper	1 __	2 __	3 __	4 __
...individuellt anpassade	1 __	2 __	3 __	4 __
...detaljförberedda av vuxna	1 __	2 __	3 __	4 __
...som bygger på barnens eget ansvar	1 __	2 __	3 __	4 __
...som är utmaningar för barnen	1 __	2 __	3 __	4 __
...som lär barnen demokrati och tolerans	1 __	2 __	3 __	4 __
Konflikthantering	1 __	2 __	3 __	4 __
Stämningen i barngruppen	1 __	2 __	3 __	4 __

6. Vilket/vilka av ovanstående alternativ skulle **du** vilja att ni ägnade mer tid till?

Svar: _____

7. Fritidshemmet har tillräckligt med **personal** för att ge barnen en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

8. Fritidshemmet har tillräckliga **ekonomiska resurser** för att ge barnen en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

9. Barngruppen är lämpligt dimensionerad för att barnen ska kunna få en meningsfull fritid och stöd i utvecklingen.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

Varje barns behov

10. Fritidshemmet har möjlighet att utgå från varje barns behov utifrån ålder och mognad.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

11. Fritidshemmet arbetar aktivt för att bryta traditionella könsmonster.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

a) Flickorna använder datorer minst lika ofta som pojkarna. Ja Nej

b) Flickorna är ute och rör på sig lika mycket som pojkarna. Ja Nej

c) Pojkarna tar rätt på sina egna saker i samma utsträckning som flickorna. Ja Nej

12. Fritidshemmet är bra på **att ta till vara på** barns olika erfarenheter och kunskaper utifrån barnens kulturella bakgrund.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

13. Fritidshemmet är bra på att möta barns olika behov vad gäller skillnader i deras sociala bakgrund.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

• Barn i behov av särskilt stöd eller extra hjälp

14. Det är god samverkan mellan fritidshem och skola kring barn i behov av särskilt stöd eller extra hjälp.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

15. Fritidshemmen förfogar över tillräckliga resurser för att ge barnen riktat stöd.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

16. Vårdnadshavaren är delaktig i planering och utvärdering av stödinsatser.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

17. Fritidshemspersonalen har tillgång till handledning och expertkonsultation i arbetet med barn i behov av särskilt stöd.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

• Barns ansvar och inflytande

18. Barnen har möjlighet att påverka utformningen av fritidshemmets verksamhet.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

19. Verksamheten utvärderas löpande tillsammans med barnen.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

• Samverkan med föräldrarna

20. Föräldrarna informeras kontinuerligt om vad som händer på fritidshemmet.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

21. Det finns organiserade former för att föräldrarna ska kunna påverka verksamheten, t.ex. föräldramöten, föräldrakvartar.
(Frågan avser enbart samverkansformer genom fritidshemmets försorg)

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

- **Samverkan med skolan - fritidshemmets integration**

22. Fritidshemmet och skolan samverkar vad gäller planering av arbetet.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

23. Fritidshemmet och skolan samverkar vad gäller utförandet av arbetet.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

24. Fritidshemmet och skolan samverkar vad gäller utvärdering av arbetet.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

25. Samverkan mellan skolan och fritidshemmet fungerar bra vad gäller skolarbetet.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

26. Samverkan mellan skolan och fritidshemmet fungerar bra vad gäller fritidsverksamheten.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

27. Som fritidspedagog känner jag mig säker på vad som är min roll i det integrerade arbetet med skolan.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

28. I vilka lokaler arbetar fritidshemmet?

Fritidshemmet är integrerat i skolans lokaler _____

Fritidshemmet arbetar i egna lokaler. _____

Skolan är integrerad i fritidshemmets lokaler. _____

Annan lösning, vilken? _____

29. Lokalerna är väl lämpade att bedriva fritidshemsverksamhet i.

Instämmer:

Inte alls __ Något __ Till stor del __ Helt __

Frågeformulär som vänder sig till föräldrar med barn på fritidshem

Här följer ett antal frågor att besvara. Vi vill att era svar ska beskriva **verksamheten vid just det/de fritidshem där ert/era barn går**, och inte hur fritidshem arbetar i allmänhet. Frågorna gäller alltså fritidshemsverksamheten och **inte skolans arbete**. *Kryssa för de alternativ som stämmer bäst överens med din uppfattning.*

Jag har _____ antal barn som är inskrivna på fritidshem .			<i>(Kryssa för rätt alternativ)</i>
	Flicka	Pojke	
Barn 1	—	—	Som går i årskurs: _____
Barn 2	—	—	Som går i årskurs: _____
Barn 3	—	—	Som går i årskurs: _____
Barn 4	—	—	Som går i årskurs: _____
Enkäten fylls i av	— mor	— far	— mor och far tillsammans — annan vårdnadshavare

Trivsel

	Alltid	Ofta	Sällan	Aldrig	Vet ej
1. Trivs ditt/dina barn på fritidshemmet?	—	—	—	—	
2. Trivs ditt/dina barn med övriga barn på fritidshemmet?	—	—	—	—	
3. Trivs ditt/dina barn <u>med personalen</u> på fritidshemmet?	—	—	—	—	
4. Upplever du att personalen på fritidshemmet ser och förstår ditt/dina barns personlighet?	—	—	—	—	—
5. Får ditt/dina barn stöd i den utsträckning som han/hon/de behöver?	—	—	—	—	—
6. Tar fritidshemmet hänsyn till din familjs värderingar (t.ex. religion) vid bemötandet av ditt barn?	—	—	—	—	—
7. Bemöts ditt/dina barns speciella erfarenheter, upplevelser och kunskaper av fritidshemmets personal?	—	—	—	—	—
8. Skulle du vilja att andra högtider (än jul, påsk osv.) uppmärksammades på fritidshemmet?	— Ja		— Nej		

I så fall vilken/vilka? _____

	Ja	Nej	Vet ej
9. Har barngruppen vid fritidshemmet lämplig storlek?	—	—	—
10. Har fritidshemmet tillräckligt med personal?	—	—	—

Information

11. Får du information om hur ditt barn har det på fritidshemmet?
12. Får du information om hur ditt barn har det i barngruppen?
13. Får du information innan viktiga förändringar av verksamheten äger rum?

Ofta Ibland Sällan Aldrig

— — — —
— — — —
— — — —

Känner du dig välkommen

14. Känner du dig välkommen när du hämtar och lämnar ditt barn?
15. Känner du dig välkommen att delta i verksamheten?
16. Känner du att du har möjlighet att påverka verksamheten?

Alltid Ofta Sällan Aldrig Hämtar
aldrig

— — — — —
— — — — —
— — — — —

Känner du dig trygg

17. Känner du dig trygg när ditt barn är på fritidshemmet?

Om inte, varför? _____

Alltid Ofta Sällan Aldrig

— — — —

18. Känner du dig trygg när ditt barn går själv till och från fritidshemmet?

Går
aldrig
själv

— — — — —

Lokalernas lämplighet

19. Är lokalerna väl lämpade att bedriva fritidshemsverksamhet i?
20. Har fritidshemspersonalen gjort vad som går att göra, för att lokalerna ska vara trivsamma att vistas i?
21. Finns en bra gård att leka på?
22. Finns tillgång till natur att leka i (t ex skog, ängar)?

Ja, absolut Ja, ganska... Nej, inte särskilt... Nej, inte alls

— — — —
— — — —
— — — —
— — — —

Fritidshemmets aktiviteter

23. Är fritidshemmets aktiviteter meningsfulla, så att de stimulerar ditt/dina barns utveckling?
24. Arrangeras barnens lek och aktiviteter kring viktiga teman?

Ofta Ibland Sällan Aldrig Vet ej

— — — — —
— — — — —

	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig	Vet ej
25. Erbjuder fritidshemmet aktivt möjligheter för ditt/dina barn att pröva på andra aktiviteter än vad de redan är bra på eller intresserade av?	—	—	—	—	—
26. Erbjuder fritidshemmet ditt/dina barn möjligheter att delta i och att <u>utöva skapande verksamhet</u> (t ex drama, måleri, musik)?	—	—	—	—	—
27. Arbetar fritidshemmet med att få ditt/dina barn att <u>ta del av hemortens kulturutbud</u> (t ex museer, lokala sevärdheter, bibliotek)?	—	—	—	—	—
28. Arbetar fritidshemmet med att <u>ge barnen naturupplevelser</u> ?	—	—	—	—	—
29. Arbetar fritidshemmet med att få ditt/dina barn att <u>delta i idrottsaktiviteter</u> (t ex skridskoåkning, simning)?	—	—	—	—	—
30. Arbetar fritidshemmet med att ge ditt/dina barn <u>ekologisk medvetenhet</u> och ekologiskt kunnande (miljöarbete)?	—	—	—	—	—
31. Arbetar personalen på fritidshemmet med att ditt/dina barn successivt ska lära sig att klara sig på egen hand?	—	—	—	—	—
32. Ger fritidshemmet ditt/dina barn <u>möjlighet till lugn och ro</u> efter skoldagens slut?	—	—	—	—	—
33. Vad skulle du som förälder vilja att fritidshemmet ägnade mer tid till?					

Svar: _____

34. Upplever du att fritidshemmet erbjuder lika stora möjligheter (tid, utrymme och inköpt material) för flickor och pojkar?	— Ja	— Nej	— Vet ej
Om inte, vilka har störst möjligheter till en meningsfull fritid?	— Flickor	— Pojkar	

	Alltid	Ofta	Sällan	Aldrig	Vet ej
35. Har barnen möjlighet att påverka fritidshemsverksamhetens utformning?	—	—	—	—	—
36. Arbetar fritidshemmets personal med aktiviteter för hela barngruppen?	—	—	—	—	—
37. Arbetar fritidshemmets personal med aktiviteter i mindre grupper av barn?	—	—	—	—	—
38. Upplever du att fritidshemmet arbetar så att demokratiska värden förankras hos barnen?	—	—	—	—	—
39. Upplever du att fritidshemmets personal arbetar så mobbing och trakasserier motverkas?	—	—	—	—	—
40. Upplever du att fritidshemmets personal arbetar så att de ger barnen grundläggande värderingar om människors lika värde?	—	—	—	—	—

Samverkan med skolan

Under senare år har många fritidshem i landet integrerats med skolans verksamhet, vilket innebär ett vidgat samarbete mellan skola och fritidshem. Här har du som förälder möjlighet att bidra med dina erfarenheter av detta.

	Ja	Nej	Vet ej
41. Föredrar du som förälder att ha ditt/dina barn på ett fritidshem som är <u>lokalintegrerat</u> med skolan, (alltså ett fritidshem som ligger i skolans lokaler)?	—	—	—
42. Föredrar du som förälder att ditt/dina barn går på ett fritidshem som är <u>verksamhetsintegrerat</u> med skolan, (alltså ett fritidshem som samverkar med skolan i sitt arbete med barnen)?	—	—	—
43. Upplever du som förälder att du har <u>möjlighet att välja</u> om du vill ha ett fritidshem som samverkar med skolan eller ett fritidshem som endast arbetar med sin egen verksamhet?	—	—	—
44. Upplever du som förälder att du vet skillnaden mellan vad som är <u>fritidshemmets ansvar</u> och vad som är <u>skolans ansvar</u> ?	—	—	—

Kvalitet

	Till det bättre	Oförändrat	Till det sämre	Vet ej
45. Hur har kvaliteten i ert fritidshem förändrats under de senaste två åren?	—	—	—	—

Vad anser du att detta beror på? _____

	Ja, mycket	Ja, ganska	Nej, inte särskilt	Nej, inte alls
46. Är du nöjd med ditt/dina barns fritidshem?	—	—	—	—

Barn i behov av särskilt stöd eller extra hjälp

(Frågorna riktar sig endast till dig som har barn i behov av särskilt stöd eller extra hjälp)

	Ja, absolut	Ja, ganska...	Nej, inte särskilt...	Nej, inte alls
47. Är det god samverkan mellan fritidshem och skola vad gäller stödinsatser till ditt barn?	—	—	—	—
48. Förfogar fritidshemmet över tillräckliga resurser för att ge ditt barn riktat stöd?	—	—	—	—
49. Är du som vårdnadshavare delaktig i planering och utvärdering av stödinsatserna?	—	—	—	—
50. Är du nöjd med de insatser som gjorts för ditt barn?	—	—	—	—

Tack för att du tog dig tid!